

Марий Эл Республикын Туныктыш да шанче министерствыже
Марий туныктыш институт

МАРИЙ ЙЫЛМЕ ДЕНЕ
ТӱН ШКОЛЛАН
ПРИМЕРНЫЙ ПРОГРАММЕ

V – IX класс

Йошкар-Ола

2013

УДК 81.2 Мар
ББК 74.26 я721
М 25

*Марий туныктыш институтын
научно-методический советише темлен*

З.В. Учаев, В.В. Кузнецов, Н.В. Кузнецова ямдыленыт

Туныктыш да шанче министерствын 2010 ий 22 декабрьиште лекше 1312 №-ан приказише почеш Программым у стандартлан келыштарыше паша группо пенгыдемдалтын. Тушто марий йылмым туныктышо-влак: З.А. Беляева, З.А. Волкова, С.В. Ильина, Н.М. Павлова, Л.Н. Петухова, Т.Н. Савельева, Л.А. Сергеева – тыришеныт. Группын пашажым филологий наука кандидат, марий филологий да культурологий кафедрын вуйлатышыже Е.И. Игнатьева виктарен.

Марий йылме дене тў% школлан примерный программе: V – IX
М 25 класс / З.В. Учаев, В.В. Кузнецов, Н.В. Кузнецова. – Йошкар-Ола:
Марий туныктыш институт, 2013. – 64 с.
ISBN 978-5-4325-0064-9

УДК 81.2 Мар
ББК 74.26 я721

ISBN 978-5-4325-0064-9

© Учаев З.В., Кузнецов В.В., Кузнецова Н.В., 2013

УМЫЛТАРЫМАШ

Марий йылме – марий калыктын шочмо йылмыже, Марий Эл Республикын руш йылме дене пырля кугыжаныш йылмыже. Тўрлў калыкан Россий Федерацийыште тудат шке пелыгыде вержым арален коден, умбакыжат вия% шога.

Кеч-могай калыкат шке шочмо йылмыжым эн шымалан, эн лишыллан шотла, тудын дене кугешна. Тў%алтыш шомак-влакым шочмо йылме дене колшо йоча чылажымат аваж дене кылда, илыш нерген умылымашыжат тудын дене кылдалтеш. Йырысе илыш, сай да осал нерген умылымаш, йўштў да шокшо нерген шижмаш, колмо ныжыл сем – чылажат ава да шочмо йылме дене ушалтеш. Шочмо йылме денак йоча умбакыже вия%аш тў%алеш: тўрлў модыш, вуйыш толын пурышо шонымаш, ужмо-шижме пўртўсыштў лийше вашталтыш-влак, лектын шогышо шылтык-шамыч – чылажат ава йылме дене умылтаралтеш, ушеш кодаеш. Кушкын шумекыжат, илыш корныш пелыгыдын шогалмекыжат, тўрлў калык дене тўрлў йылме дене мутланымекыжат, эн ончыч налме шинчымаш-влак айдеме деке уэш шочмо йылмыж денак толыт. Садланак шочмо йылмым шот дене тунеммаш сай айдемым куштымаште эн ончыл верыште шога.

Марий йылмым школышто туныктымашын тў%о **цельже** семын темлыме программе икмыняр сомылым палемда:

– йочан *культуроведческий компетенцийжым* вия%одаш, вес семын каласаш гын, шочмо йылмым йўраташ туныкташ, тудын поян да сўрал улмыжым шижаш полшаш; йылмым пўтынь тўвыран ик ужашыж семын шижаш туныкташ, тудым калыкын морально-этический нормыжо-влакым йоча чоныш сайын шы%одарен кертше вий семын ончыкташ;

– шкет айдеме кугу кўкшытыш шуын огеш керт, тудо е%о дене мутланен, весе-влак дене келшен илышаш. Тидланже ойым чо%оен моштымаш кўлеш, кучылтмо шомак-влакымат эскерыман. Тыгеже, йылме закон-влакым сайын палыман, кўэмалтше ойсавыртыш-влакым шотлан конден каласыман, тўрлў мутерлашкат ончалман. Тыгай паша дене йочан *йылме да лингвистический компетенцийже* вия%оеш. Тидыжым уроклаште веле ышташ лиеш;

– йолташ-влак ончылно шонымашым радамлен ойлаш, е%олан чын улмым ўшандарен каласаш туныкташ, кўлеш годым ойым вес йогыныш кусараш але вес е%оын мутышкыжо пураш *коммуникативный компетенцийым* вия%одымаш полша.

Темлыме программе 13 ужаш гыч шога. Тў%алтыш вич ужаш («Йылме – е%о-влак коклаште кылым кучымо эн кугу йўн», «Йылме

дене паша», «Текст», «Йылмым кучылтмо ойыртем», «Шочмо йылмын ылышыште кўлешлыкше») йоча-влакын коммуникативный компетенцийыштым вия%одаш пуалтын. Умбакеже (5-ше гыч 12-шо ужашла) йылме да лингвистический компетенцийым шуараш ойыралтыныт. Пытартыш ужаш культуроведческий компетенцийлан темлалтын.

Кажне ужаш кок блок гыч шога. Икымше блок пален налшаш лингвистический умылымашым пуа, а кокымшо – тунемме годым могай корно дене палемдыме йодышым рашемдышаш, мом тунемше ыштен моштышаш.

Тунем пытарыше е%о мом палышаш да ыштен моштышаш

Личностный лектыш (результат) семын палемдыман:

– тунемше умылышаш: шочмо йылме марий калыкын эн кугу поянлыкше. Тудын полшымыж дене йоча моло предмет-влакымат сайынрак тунемеш, творчествожат вия%оеш, чын айдеме лиеш;

– айдеме шочмо йылмыж дене кугешнышаш, тудым арален кодымо нерген тургыжланышаш, яндарлыкше верч тыршышаш, шке ойлымо йылмыжымат вия%одаш т°чышаш;

– йылме поянлык верч тургыжланышаш; шонымашым раш да умылаш лийшын каласышаш; шкенжынат, вес ойлышынат йылмыжым аклен моштышаш.

Метапредметный лектыш семын ончыктыман:

1. Тунемше йылме дене кылдалтше чыла пашам ыштен моштышаш:

– ойлымо да возымо текстым кўлеш семын чын умылышаш;

– текстым тўрл° семынат лудын моштышаш (тўрысек, кўлеш верым ойырен);

– кўлеш шинчымашым тўрл° источник гыч налын моштышаш (газет, журнал, справочник, компакт-диск, Интернет, т.м.)

– посна теме дене шинчымашым тўрл° источник гыч поген, радамлен кертшаш, эн кўлешанжым ойырышаш, иктешлышаш;

– ончылно шогышо пашам радамлышаш, лектышым чын аклен кертшаш;

– шке шонымашым возен але йўкын умылтарен моштышаш;

– йолташ-влак ончылно палемдыме теме дене ойлен моштышаш.

2. Тунемше налме шинчымашым, моштымашым ылышыште кучылт моштышаш; шочмо йылме дене налме шинчымашым моло йылмым тунемме годым та%аастарен моштышаш.

3. Кеч-могай ылыш пёрдемыштат е%о-влак дене мутланен моштышаш; ўчашымаштат, тыглай мутланымаштат йылме этикетым шуктен шогышаш.

Предметный лектыш семын палемдыман:

1. Айдеме шочмо йылме ден культурын ваш кылдалт шогымыштым, нунын илышыште верыштым сайын умылышаш.

2. Йылме дене кылдалтше чыла пашам ыштен моштышаш:

лудмым умылышаш да шке лудшаш:

– лудмо да колмо уверым чын умылышаш (теме, цель, тў% да ешартыш увер);

– тўрл° семын лудын моштышаш (ончен лектын, шарнаш тыршен, шымлен лектын);

– текстлан планым, тезисым возен кертшаш; книга, газет, журнал дене пашам ыштен моштышаш;

– тўрл° стилин текстым колыштын умылышаш, тушеч кўлешан шинчымашым налын моштышаш;

ойлышаш да возышаш:

– лудмо але колыштмо текст почеш возен але ойлен моштышаш (каласкалаш, планым ышташ, тезисым возаш);

– шке шонымашым раш, умылаш лийшын возышаш але ойлышаш (радамлен, ойым ваш кылден, темым рашемден); йыр лийше событийлан, ужмылан, колмылан, лудмылан чын акым пуэн моштышаш;

– тўрл° жанран текстым возен але ойлен моштышаш (каласкалымаш, акым пуэн ойлымаш, серыш, расписке, доверенность, йодмаш);

– тўрл° диалог ден монологым чо%ен моштышаш; икта%аш-влак ончылно кўчык докладым лудын кертшаш, иктаж шонымашым ойлышаш;

– ойлымо годым тў% орфоэпический, лексический да грамматический нормо-влакым шуктышаш; шомак ден кўэмалтше ойса-выртыш-влакым шотлан толшын, вес е%ын кумылжым волтыде кучылтшаш; возымо годым орфографий ден пунктуацийын тў% правилажым шуктышаш;

– е% дене мутланен моштышаш, тыгодым ойлымо этикетым шуктышаш, кўлеш годым жест (кид дене ончыктымаш) ден мимикым (чурий вашталтыш) кучылтшаш;

– шке ойлымылан акым пуэн моштышаш; ойлымо годымак шке йо%ылышым шижын да т°рлен моштышаш.

3. Шочмо йылме нерген шанче умылымашым налшаш.

4. Лингвистикын тў% умылымашыже-влакым палышаш: лингвистике да тудын тў% ужашыже-влак; йылме да мутланымаш, ойлымо да возымо йылме; монолог да диалог; каласкалымаш, сўретлымаш, шонкалымаш; текст; шомак да ой.

5. Мутым тўрл° семын лончылен моштышаш (фонетически, состав дене, ышталтме шот дене, лексически, морфологически), муткылдыш (мут сочетаний) ден мутлончым (предложенийым) синтаксически лончылышаш; текстым содержанияй, чо%алтме могырым

лончылышаш, сылнештарыме йон-влакым ончыктышаш.

6. Шочмо йылмын с^ораллыкшым шижшаш да умылышаш; сылнымутан литературыым йылме могырым аклен моштышаш.

Программым чо^оымо ойыртем-влак

Марий йылмым тунемме курс йоча-влакын коммуникативный, йылме да лингвистический, культуроведческий компетенций-ыштым вия^одаш келыштаралтын. Садлан нине йодыш-влак почешак программат чо^оалтын. Тыште йодыш-шамыч посна, но тыгодымак ваш кылдалтын шуйнат.

Коммуникативный компетенцийым шуараш тў^оалтыш вичужаш ойыралтын: «Йылме – е^о-влак коклаште кылым кучымо эн кугу йон», «Йылме дене паша», «Текст», «Йылме йоным кучылтмо ойыртем», «Шочмо йылмын ылышыште кўлешшылыкше».

Йылме да лингвистический компетенцийым вия^одаш тыгайужаш-влак пуалтыт: «Фонетике ден орфоэпий», «Графике», «Мутын составше да ышталтмыже», «Лексикологий да фразеологий», «Морфологий», «Синтаксис», «Чын возымаш: орфографий да пунктуаций».

Пытартыш йодыш посна лукталтын гынат, уло тунемме курс мучко тудо эреак кўлешан лийын кодаш – культуроведческий компетенцийым воспитатлымаш. Тиде проблемалан «Йылме да калык тўвыра» ужаш ойыралтын.

Мутат уке, палемдыме йодыш-влак чыла шотыштат ваш кылдалтше улыт, нуным, посна ойырен, ик урокымат эртараш ок лий. Туныктышо, шке условийжылан келыштарен, мыняр-гынат вашталтышым пуртышаш. Но тыгай вашталтыш тў^о йодыш-влаклан э^огекым кондышаш огыл.

Тунемме предметын школ планыште верже

Россий Федерацийысе чыла тўрл^о калыкат шке шочмо йылмыжым тунем кертеш. Тидыже калык-влак коклаште келшен ылымашым, поро кумыл дене ончыкылык нерген шонымашым ончыкта.

Марий школлаште шочмо йылме эреак ончал верыште шоген. Йоча-влакым воспитатлыме пашат шукеж годым марий йылме полшымо дене эртаралтеш. Кызытсе жаплан тў^о школлаште йылме урок-влакым эртараш 255 шагат ойыралтеш. Класс шот дене шеледымаш тыгайрак лийшаш: V класс – 68 шагат, VI – 51 шагат, VII – 51 шагат, VIII – 51 шагат, IX – 34 шагат. Лекше йонымат кучылт моштыман – ешартыш шагат улмо годым посна темым кумданрак тунемман, ушештарымаш да йылме лывыртыме пашам эртарен колташ кучылтман.

Тўғ школышто МАРИЙ ЙЫЛМЕ ДЕНЕ ПУАЛТШЕ ШИНЧЫМАШЫН СОДЕРЖАНИЙЖЕ

1-ше ужаш. Йылме – е%-влак коклаште кылым кучымо эн кугу йон

1. Йылме да мутланымаш. Вozyмо да мутланыме йылме. Вozyмо, ойлымо годымсо диалог да монолог.

2. Йылме поянлыкым шижын моштымаш. Вozyмо да мутланыме йылме кокласе икгайлыкым да ойыртемным шижмаш. Вozyмо йылмын түрлө лиймыжым эскерымаш, нуным ойыркален моштымаш. Мутланыме годым вес е%ын кумылжымат, ойын келшен толмыжымат шижын моштымаш.

2-шо ужаш. Йылме дене паша

1. Йылме дене түрлө паша: лудмаш, колыштмаш, ойлымаш, возымаш.

Лудын, колыштын, ойлен да возен моштымаш.

2. Йылме дене түрлө пашам ыштен моштымаш.

Лудмо, колыштмо годым тў% шонымашым шижын моштымаш, кўлеш шонымашым ойырымаш. Лудмо, колыштво текстым каласкален, кўлешан верым возен луктын моштымаш. Текстым тўрысnek шарнымаш, текст гыч кўлешан шонымашым ойырен кертамаш. Текстым тўрысnek, кўчыкемден, посна ужашын каласкалымаш.

3-шо ужаш. Текст

1. Текст нерген умылымаш. Тудын тў% ойыртемже-влак (ойлончо кокласе кыл, ик шонымаш дене кылдалтмаш). Текстын темыже, тў% шонымашыже. Микротеме-влак.

Текстысе ойлончо-влак да ужаш-шамыч кокласе кыл. Текстын абзацлан шеледалтмыже. Текстын тыглай да кумда планже. Текстын чо%алтмыже (тезис, доказательстве, иктешлымаш).

Текстын чо%алтме шот дене түрлө лиймыже (каласкалымаш, описаний (сўретлымаш) да шонкалымаш).

Текстлан возымо тезис. Конспект.

2. Текст почеш иктешлымашым ыштен моштымаш, тў% ойыртемже-влакым ончыктымаш. Микротеме-влакым лончылымаш, планым чо%ымаш, тезис сынан планым чо%ымаш. Кўчык конспектым возымаш. Тўрлө стилин текстын чо%алтме ойыртемжым ончыктен моштымаш. Каласкалымашан, сўретлымашан, шонкалымашан текстым чо%ен моштымаш. Текстым йылме закон-влаклан

келшышын чо%ымаш. Текстлан акым пуэн моштымаш. Кўлеш тек-
стым тўрл° источниклаште кычалмаш.

4-ше ужаш. Йылме йўным кучылтмо ойыртем

1. Йылме йўным кучылтмо ойыртем-влак: кутырымо йылме; сылнымутан литературын йылмыже; научный, публицистический, официально-деловой стиль-влак.

Научный стильын жанрже-влак дене (отзыв, ойлымаш (выступлений), доклад), публицистический (выступлений, интервью), официально-деловой (расписке, доверенность, йодмаш) стиль-шамыч дене текстым чо%ымаш; кутырымо йылме дене каласкалымашын (рассказ) да мутланымашын (беседе) эртымышт.

2. Кучылтмо ойыртем дене текстын могай улмыжым палымаш. Тезис, отзыв, серыш, расписке, доверенность, йодмаш-влакым возен моштымаш. Аудиторий ончыко шке выступлений але доклад дене лекмаш.

5-ше ужаш. Шочмо йылмын ылышыште кўлешлыкше

1. Калыкын ылышыштыже шочмо йылмын верже. Марий йылме родо-тукым финн-угор йылме ешыште. Марий йылме тўнямбалне. Тудын моло пошкудо йылме кокласе кылже.

Марий йылмым шымлыше лўмл° е%-влак.

Литератур йылме. Диалект-влак. Кызытсе йылмыште лийше вашталтыш-влак.

Сылнымутан литературын негызше. Лўмл° писатель ден поэт-влакын шочмо йылме нерген ойлен, возен кодымышт.

2. Айдемын ылышыштыже шочмо йылмын вержым шижын шогымаш, тудын дене кугешнымаш кумылым шижмаш.

Литератур ден диалект йылме кокласе ойыртемным шижмаш. Сылнымут мастар-влакын йылме поянлыкым кучылт моштымыш-тым эскерымаш, марий йылме моторлыкым, поянлыкым кучылтмаш.

6-шо ужаш. Фонетике ден орфоэпий

1. Фонетике – йылме наукин ужашыже.

Кутырымо йўк-влак. Йо%ойўк (гласный) да со%ойўк (согласный). Мутлончо (слог). Пералтыш (ударений). Пералтышан да пералтышдыме йо%ойўк-влак. Йо% да пич, пушкыдо да пе%огыде со%ойўк-влак. Мужыран да мужырдымо йо% да пич, пушкыдо да пе%огыде со%ойўк-влак.

Мутлаште йўк алмашалтмаш. Орфоэпий нормо-влак.

2. Кутырымо йўк-влакым раш ойлымаш. Йо% да пич, пушкыдо да пе%огыде, мужыран да мужырдымо со%ойўк-влакым палыме навыкым вия%одымаш. Ойлымо ойыртемным ончыкташ транскрипцийым кучылтмаш. Мутым фонетически лончылымаш.

Мутланыме, возымо годым литератур нормым кучылтмаш. Шке ойымат, е%о шомакымат орфоэпий нормо могырым аклымаш.

7-ше ужаш. Графике

1. Графике – лингвистикын ик ужашыже. Ойлымо йӱк да возымо буква. Возымаште со%йӱкын пушкыдылыкшым ончыктымаш. Марий алфавит.

2. Возымо буква да йӱк кокласе ойыртемем шижмаш. Тӱрл^о мутер, ешартыш справочник, энциклопедий, СМС-увер-влакым кучылтмо годым алфавит палымашын кӱлешлыкше.

8-ше ужаш. Мутын составше да ышталтмыже

1. Морфеме – мутын лексический значениян тӱ% ужашыже. Мутым ыштыше, мутым вашталтыше морфеме-влак. Муттӱ% да мутмучаш. Морфемалан шелалтше да шелалтдыме мут-влак.

Муттӱ%ыс^о морфеме-влак (приставка ден суффикс). Муттӱ%ышт^о йӱк алмашталтмаш. Йыгырмут (сложный мут). Икгай вожан мут тӱшка.

Морфеме-влакын вариантышт.

Мут ышталтме й^он-влак: морфеме полшымо дене, мут-влак ушалтме дене, мут-влак мужырлалтме дене, ик ойлымаш ужашысе мутын вес ойлымаш ужашыш вончымыж дене. Ойлымаш ужашла к^оргышт^о мут ышталтмаш.

2. Морфемын мутын лексический значенийым нумалше тӱ% ужашыже улмым умылымаш. Мутым состав дене лончылен моштымаш.

Мут ышталтме й^оным шижын, лончылен моштымаш.

Мут ышталтме да вашталтме й^оным умылен, чын возымо навывым вия%одымаш.

9-ше ужаш. Лексикологий да фразеологий

1. Лексикологий – йылме наукин мут нерген тунемме ужашыже.

Мут – йылмын ик негызше. Мутын лексический значенийе. Ик значениян да шуко значениян мут-влак. Мутын вияш да вончештарыме значенийе. Марий йылмысе мут-влакым чумырыман тӱрл^о мутер-влак. Омоним, синоним, антоним. Синоним мутер-влак.

Мут поянлыкын шочмыжо да вия%омыже. Чылт марий мут-влак. Финн-угор мут-шамыч. Вес йылмыла гыч пурышо мут-влак. Тоштемше мутла (историзм ден архаизм). У мут-влак (неологизм). Мутын кучылталтмыже: чыла стильште кучылталтше (нейтральный) да посна стильлан веле келшен толшо мут-влак; диалект да профессиональный мут-влак.

Мут поянлыкын теме дене шеледалтмыже; марий калыкын илыш-йӱлаже, тӱвыраж дене кылдалтше мут-влак.

Фразеологизм-влак: нунын лексический значенийышт. Тыглай муткылдыш да кӱэмалтше ойсавыртыш.

Неологизм да фразеологизм мутер-влак.

Калдыкмут – фразеологизмын ужашыже. Калыкмут мутер-влак.

2. Йылме поянлыкым шке ойлымаште да возымаште кучылт моштымаш. Шке ойымат, е%ынымат лексикологий могырым аклымаш.

Мутым лексически лончылымаш.

Тўрл° мутер дене пашам ыштымаш. Кўлеш шинчымашым пи-сын кычал мумаш.

10-шо ужаш. Морфологий

1. Морфологий – грамматикын ужашыже. Мутын лексический да грамматический значенийже.

Ойлымаш ужаш нерген умылымаш. Самостоятельный (знаменательный) ойлымаш ужаш-влак. Лўм мутын, пале мутын, чот мутын, олмештыш мутын, глаголын, наречийын морфологический да синтаксический ойыртемьшт, икгай грамматический значенийышт. Причастий ден деепричастийын ойлымаш ужаш коклаште верышт.

Служебный ойлымаш ужаш-влакын ойышто верышт.

Йўк мут (междометий) да о%артыш мут-влак.

2. Тўрл° ойлымаш ужаш-влакым грамматический значенийышт, морфологический палышт да синтаксический рольышт почеш палаш тунеммаш. Мут-влакым морфологически лончылен моштымаш.

Мут-влакын морфологический палыштым чын возен моштымаште кучылтмаш.

11-ше ужаш. Синтаксис

1. Муткылдыш да ойлончо – синтаксисын негызше.

Муткылдыш. Муткылдышыште тў% да рашемдыше мут. Муткылдышыште шомак-влак кылдалтмаш. Муткылдыш-влакын тўрл° тўшкашт.

Ойлончо. Каласыме цель да каласыме кумылым шотыш налын, ойлончо-влакын тўрл° лиймышт. Ойлончын грамматический рўдыж°. Ойлончын ешарыме (второстепенный) членже-влак, нунын каласалтмышт. Сказуемыйын тўрл° лиймыже.

Тыглай ойлончо (простой предложений). Кок составан да ик составан ойлончо-влак. Распространенный огыл да распространенный ойлончо-влак. Тичмаш (полный) да тичмаш огыл (неполный) ойлончо-влак.

Ик составан ойлончо-влак.

Нелемден чо%ымо ойлончо. Икгай членан ойлончо. Тыгай ойлончын чо%алтмыже, знак шындыме ойыртемже. Ойыралтше членан ойлончо. Савырныммутан (обращения), пуртымо мутан да пуртымо ойлончан ой-влак. Тыгай ойлончылаште чарналтыш палым (препинаний знак) шындымаш.

Кыдежан ойлончо (сложный предложений). Тыгай ойлончо к°ргыс° ужаш-влак кокласе кыл. Союзан (мужырлалтше кыдежан да ушалтше кыдежан – сложносочиненный да сложноподчиненный) да союздымо кыдежан ойлончо-влак. Тўрл° й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончо.

Вес е°оын ойлымыжым каласен пуымо й°н-влак: вияш ой, савырыме ой, диалог.

Синтаксический синоним-влак.

Кутырымо ойым чо°оымо й°н: йўкым вашталтыл каласымаш але ойсем (интонаций), логический ударений, ойлончысо мут радам.

2. Муткылдыш да тўрл° типан тыглай да кыдежан ойлончо-влакым синтаксически лончылымаш. Чыла тўрл° ойлончымат ойышто кучылт моштымаш. Шке мутланымаштат, весын ойыштат кўлеш конструкциян ойлончым чын кучылт моштымым эскерымаш. Кыдежан ойлончылаште чарналтыш палым чын шижын моштымаш. Ойлончо-влакым йўкым чын шынден лудмаш.

12-шо ужаш. Чын возымаш: орфографий да пунктуаций

1. Чын возымаш правил-влак. Марий орфографийын негызше. Орфограмме нерген умылымаш. Орфографий правил-влак.

Морфеме к°ргышт° йо°о ден со°о буква возен моштымаш.

Мутым правиллан келшышын возымаш. Мутым пырля, посна да кореш гоч (дефис) возымаш.

Кугу да изи буква кучылтмаш.

Мутым ик корно гыч весыш вончештарымаш.

Орфографий мутер-влак.

Чарналтыш пале-влак, нунын кучылталтмышт.

Ойлончо мучашысе чарналтыш пале-влак.

Тыглай ойлончысо чарналтыш пале-влак: подлежащий ден сказуемый кокласе тире, тичмаш огыл ойлончысо тире; икгай членан, савырныммутан, пуртымо мут ден ойсавыртышан, ойыралтше членан ойлончыласе чарналтыш пале-влак.

Тўрл° кыдежан ойлончысо чарналтыш пале-влак.

Вияш оян ойлончысо, диалогысо да цитатым кучылтмо годым шындыме чарналтыш пале-влак.

2. Чын возымо правил-влакым палымаш да нуным шуктен шогымаш. Чын возымым фонетически да морфологически лончылымашеш негызлымаш. Кўлеш годым шке йо°оылышымат, е°оынымат ужын моштымым виа°одымаш.

Чарналтыш пале шындымым ойсем дене ончыктымаш, правил полшымо дене умылтарымаш.

Орфографий мутерым кучылтмаш.

13-шо ужаш. Йылме да калык тўвыра

1. Йылмын калыкын историйже, тўвыраже да йўлаж дене кылдалтмыже. Марла кутырымо этикет.

2. Фольклор да сылнымутан произведенийлаште, радио да телевидений гоч саламлымаште, кумалтышмутлаште йылме лывыргылыкым эскерымаш, ончыч вашлиялтдыме мутлам тўрл^о мутерлаште (толковый, этимологический) кычалын умылтарымаш. Марий кутырымо этикетым тыглай илышыште, тунемме гоным кучылтмаш.

МАРИЙ ЙЫЛМЕ ДЕНЕ ПУЫШАШ ШИНЧЫМАШ СОДЕРЖАНИЙЫМ ТЕМЕ ДЕНЕ ШЕЛЕДЫМАШ

Темын тў%о содержанийже	Тунемше-влак мом ыштен моштышаш ұлыт
Коммунікативный компетенцийым вия%одыме паша	
1-ше ужаш. Йылме – е%-влак коклаште кылым кучымо эн кугу й°н (5 шагат)	
1. Йылме да мутланымаш Мутланен моштымаш – айдемын илышыштыже пеш кўлешан сомыл. Йылме да ваш мутланымаш. Тўрл° амаллан к°ра мутланымаш. Ойлымо да возымо йылме. 2. Возымо, ойлымо годымсо диалог да монолог Монолог да диалог годым кучылтмо ойлончо-влак кышкар. Диалогысо кўчык вашмут-влак. Диалогын тўрл° сынан лиймыже (этикетный, йодыштмаш, ваш мутланымаш, т.м.; нунын ваш кылдалтмышт). Монологын тўрл° сынан лиймыже (каласкалымаш, сўретлымаш, шонкалымаш; нунын ваш кылдалтмышт).	Йылме поянлыкым шижын моштышаш; ваш мутланымашын кўлешлыкшым умылышаш; возымо да ойлымо йылме кокласе икгайлык ден ойыртемем палышаш; ваш мутланымаште лектын кертше умылыдымашым шижшаш да тудым кора%ден кертшаш. Диалоган тўрл° текстым чо%оен да кучылт моштышаш (этикетный диалог, йодыштмаш, ваш мутланымаш, т.м.). Монологан тўрл° текстым чо%оен да кучылт моштышаш (каласкалымаш, сўретлымаш, шонкалымаш). Ваш мутланымаште диалогын але монологын кўлешлыкшым шижаш тунемшаш, й°ндым° ситуаций гыч лекташ тыршышаш. Диалоган але монологан текстлан акым пуэн моштышаш. Ойлымо да возымо йылмылам аклышаш, лончылышаш. Йо%ылыш каласыме але возымо ойым шижшаш, кычал мушаш. Ойлышо е%оын кумылжым, могай шонымаш дене ойлымыжым шижаш тыршышаш.
2-шо ужаш. Йылме дене паша (25 шагат)	
1. Йылме дене тўрл° паша Йылме дене ыштыме тўрл° паша: лудмым колыштын умылымаш (аудирований), ойлымаш, лудмаш, возымаш. Кажне пашан ойыртемже-влак. Лудмо да колыштмо годым текстын тў%о шонымашыжым	Йылме дене ыштен кертме тўрл° паша нерген умылышаш. Лудмо але колыштмо текстын тў%о да ешартыш шонымашыжым келшен толшын умылышаш. Лудмым колыштын умылыма-

умылымаш. 2. Лудмым колыштын умылымаш да шке лудмаш Е% лудмым колыштын умылымаш; сайын умылаш полшышо й°н-влак. Лудмаш. Тунемме книга дене паша. Книга да моло источник дене ыштыме паша култур. Тўрл° се-мын лудмаш: текстым ончал лекмаш, кўлеш верым кычал мумаш, шымлен лудмаш. 3. Каласкалымаш да возымаш. Каласкалымаш. Каласкалымашын тў% ойыртемже-влак: кўчыкемден, кўлеш верым ойырен, тўрысnek. Лудмо, ужмо, колмо нерген каласкалымаш. Возымаш. Возымо текстын тў% ойыртемже-влак. Лудмо але колыштмо текст почеш кўчыкемден, кўлеш верым ойырен, тўрысnek возымаш. Тезис, серыш, расписке, доверенность ден йодмаш-влакым возымо ойыртем.	шын тўрл° й°нж° дене пашам ыштен моштышаш (кўлеш верым ойырен каласкалымаш, тўрысnek каласкалымаш). Лудмашын тўрл° й°нж° денат пайдаланен моштышаш (текстым ончал лекмаш, кўлеш верым кычал мумаш, шымлен лудмаш). Тўрл° увер источник дене пашам ыштен моштышаш (тунемме книга, газет, журнал, Интернет). Лудмо але колыштмо текстым тўрысnek але кўчыкемден, кўлеш верым ойырен, илыш ситуацийлан келшышын каласкален кертшаш. Лудмо, колыштмо текстым тўрысnek але кўчыкемден, кўлеш верым ойырен возен кертшаш; изложений але тезис, тезис-план семын чо%ен моштышаш. Мер да тўвыра илыш нерген, нравственно-этический темылан, пўртўс сўрет почеш, тунемме материал почеш тўрл° сынан, тўрл° жанран, стилин диалоган да монологан текст семын каласкалымаш ден мутланымаш-влакым чо%ен кертшаш. Серыш, расписке, доверенность ден йодмаш-влакым возен моштышаш. Тўрл° теме дене материалым поген, чумырен, ойырен, радамлен моштышаш, кучылтмо источникым палемден моштышаш.
3-шо ужаш. Текст (10 шагат)	
1. Текст нерген умылымаш Текст нерген умылымаш, тудын тў% ойыртемже-влак (ойлончовлак кокласе кыл, ик шонымаш дене кылдалтмаш). Текстлан планым чо%ымаш, тезисым возымаш. 2. Текстын темыже да тў% шонымашыже Текстын темыже, тў% шонымашыже. Текстын посна микроте-	Текстын ойыртемже-влакым палышаш. Текстын темыжым, тў% шонымашыжым, э%ертышаш мут-влакым, ойлончовлак кокласе кылым ыштыше мут-влакым палемден кертшаш; микротемы-влакым палемдышаш; текстым абзац-влаклан шеледен моштышаш; текстын ужашыже-влакым ончыктен моштышаш (тезис,

мыже-влак. 3. Текстын чо%алтме тўш° Чо%алтме тўш° дене текстын тўрл° лиймыже (каласкалымаш, сўретлымаш, шонкалымаш). Нунын ойыртемашт. 4. Текстын кышкарже Текстын чо%алтмыже. Абзац. Текстын планже. Текстысе ойлончо-влак кокласе да текстысе ужаш-влак кокласе кыл.	доказательстве, иктешлымаш) Текстым могай йылме (кутырымо але сылнымутан) дене чо%ымым да стиль ойыртемем палемдышаш. Текстын темыжым почын кертмым, шонымаш лугалтдымым аклышаш; сылнештарыме й°ным ончыктен кертшаш. Текстым шонымаш дене кылдалтше ужаш-влаклан лончылен моштышаш, эн кўлеш шонымашым ойырен лукшаш, содержаниянийым план (кўчык але тичмаш), тезис, схеме, таблице семын ончыктышаш. Кўчык конспектым возаш тунемшаш. Текст чо%ымо правил-влакым шуктен, шкегыч кўлешан теме дене тўрл° сынан текстым чо%ышаш.
4-ше ужаш. Йылме й°ным кучылтмо ойыртм (25 шагат)	
Йылме й°ным кучылтмо ойыртм-влак Йылме й°ным кучылтмо ойыртм-влак: кутырымо йылме, сылнымутан литературыын йылмыже; кучылтмо дене тўрл° стиль-влак: научный, публицистический, официально-деловой. Кутырымо йылмын жанрже-влак: каласкалымаш, мутланымаш, ўчашымаш. Нунын ойыртемашт. Научный стильын ойыртмже-влак. Отзыв, сообщений, доклад. Публицистический стильын ойыртмже-влак. Выступлений, статья, интервью, очерк. Официально-деловой стильын ойыртмже-влак. Расписке, доверенность, йодмаш. Сылнымутан литературыын йылмыже. Тудын ойыртмже-влак.	Кутырымо да сылнымутан йылмыла, научный, публицистический, официально-деловой стильла дене возымо текстлам пален моштышаш. Кажне йылмылан, стильлан келшен толшо ойыртемеш-влакым ончыктен моштышаш. Тўрл° стильан, жанран текстым шкегыч чо%ен моштышаш. Текст чо%ымо ойыртм-влакым шуктышаш (чын радам, шонымашым лугыдымаш, ойлончо-влак кокласе кыл, ойырымо темым почмаш, т.м.). Шке да е°ыын ойлымыжлан чын акым пуэн кертшаш. Шкенжын да е°ыын ойыштыжо й°ылышым муын да т°рлен кертшаш. Икта°аш-влак ончылно кўчык докладым але выступленийым ыштен кертшаш.
5-ше ужаш. Шочмо йылмын ылышыште кўлешлыкше (5 шагат)	
1. Калыкын ылышыштыже	Шочмо йылмын кўлешлыкшым

шочмо йылмын верже Калыкын илышыштыже шочмо йылмын, тўвыран верже. Йоча вия%омаште шочмо йылмын верже. 2. Марий йылме тўнямбалне Марий йылме родо-тукум финн-угор йылме ешыште. Марий йылмым шымлыше кумдан палыме лингвист-влак. Марий йылмын моло пошкудо йылме-влак дене кылже. Кызыт марий йылмым шымлыше е%-влак. 3. Марий йылме – вия%о шогышо йылме Марий литератур йылме, диалект-влак, мутланым да книга йылме. Кызытсе йылмыште лийын шогышо вашталтыш-влак. 4. Сылнымутан литературынын негызше Литератур йылмын негызше. Лўмл° писатель ден поэт-влакын шочмо йылме нерген возен, каласен кодымышт.	умылышаш; тудын сылнылык-шым шижшаш, йочам кушты-маште кугу вий улмыжым палышаш. Марий йылмын тўнямбалне могайрак верым налын шогымыж нерген палышаш; тудым ожнысек шымлыше-влакын лўмыштым шарнышаш, кызытсе шанчые%-влакым палышаш. Литератур ден диалект йылмыла кокласе ойыртемем шижын моштышаш, келшыше шомакым синоним семын каласен кертшаш. Сылнымут мастар-влакын йылме поянлыкым кучылт моштымаштым эскерышаш, шке ойышто сылне ой-влакым кучылташ тыршышаш.
Йылме да лингвистический компетенцийым вия%о дыме паша	
6-шо ужаш. Фонетике ден орфоэпий (8 шагат)	
1. Фонетике – йылме наукин ужашыже Фонетике – йылме наукин ужашыже. Кутырымо йўк-влак. Нунын шонымашым почын пуаш полшымышт. 2. Йо%ойўк ден со%ойўк-влак (гласный ден согласный йўк-влак) Йо%ойўк-влак; пералтышан да пералтышдыме йо%ойўк-влак. Со%ойўк-влак. Йо%о да пич, пушкыдо да пе%огыде сонйўк-влак. Мужыран да мужырдымо йо%о да пич, пушкыдо да пе%огыде со%ойўк-влак. 3. Ойлымо годым йўк-влакын вашталтмышт Ойлымо годым йўк-влакын вашталт кертмышт. Мут мучашысе	Фонетикын ойыртемже-влакым палышаш. Каждне йўкын ойыртемалтше тўсшым умылышаш. Йонйўк ден сонйўк, пералтышан да пералтышдыме йонйўк, йо%о да пич, пушкыдо да пе%огыде, мужыран да мужырдымо сонйўк-влакым ойыркален моштышаш. Посна йўк-влакым лончылен кертшаш, транскрипций полшымо дене нунын кузе ойалтмыштым ончыктен моштышаш; мутым мутлончылан шеледышаш, мутым ик корно гыч весыш кусарен моштышаш; мутысо пералтышым чын шындышаш, тудын кўлешлыкшым умылы-

пералтышдыме йон-йўкын вашталмыже. Вес йылме гыч пурышо мутлаште сонйўк-влакын вашталт кертмышт. Транскрипцийым кучылтамаш. 4. Мутлончо. Пералтыш. (Слог. Ударений) Мутым слоглан шеледымаш. Мутысо пералтыш. Мутысо пералтышын почеламут корнысо ритмым ыштымыже. 5. Орфоэпий Ойлымо нормо-влакым шуктымаш; литератур нормо-влак.	шаш. Мутым фонетически лончылышаш. Фонетикын ойыртмже-влакым шке ойыштат, е%ын йылмыштат чын кучылтмым эскерен моштышаш, акым пуэн кертшаш. Прозо текстымат, почеламутымат сылнын лудын моштышаш. Литератур нормылан келшышын ойлен моштышаш. Шке ойымат, е%о шомакымат орфоэпий нормо могырым аклышаш.
7-ше ужаш. Графике (6 шагат)	
Графике – лингвистикын ужашыже Ойлымо йўк да возымо буква. Возымаште со%о букван пушкыдылыкшым ончыктымаш. Изи да кугу буква-влакым возымаш. Марий алфавит.	Возымо буква да йўк кокласе ойыртмем палышаш. Алфавит палымым тўрл° книга дене пашам ыштыме годым кучылт моштышаш.
8-ше ужаш. Мутын составше да ышталтмыже (4 шагат)	
1. Морфеме – мутын лексический значения тў%о ужашыже Морфеме – мутын лексический значениян ужашыже. Мутым ыштыше да мутым вашталтыше морфеме-влак. Муттў%о да мутмучаш. Морфемалан шелалтше да шеледалтдыме мут-влак. Муттў%оыс° морфеме-влак. Приставке ден суффикс. Муттў%оышт° йўк алмашталтамаш. Сложный мут. Икгай вожан мут-влак. Морфеме-влакын вариантышт. 2. Мутын ышталтмыже Мут ышталтме й°н-влак: суффикс полшымо дене, мут ушалтме дене, мут мужырлалтме дене, приставке полшымо дене, ик ойлымаш ужашысе мутын вес ойлымаш ужашыш вончымыж дене. Ойлымаш ужашла к°ргышт° мут ышталтамаш.	Мутын составше да ышталтмыж нерген пален налшаш. Посна морфеме-влакым ойырен да ончыктен моштышаш. Мутым состав дене лончылен моштышаш. Мутын ышталтме й°нжым ужшаш да ончыктен моштышаш. У мут ыштыме навыкым вия%одышаш. Мут ышталтме нерген налме шинчымашым возымо годым кучылт моштышаш.

9-ше ужаш. Лексикологий да фразеологий (9 шагат)	
1. Лексикологий – лингвистикын ужашыже Лексикологий – йылме наукин мут нерген тунемме ужашыже. Мут – йылмын ик негызше. Мутын ойыртемже. 2. Мутын лексический значенийже Мутын лексический значенийже. Ик значениян да шуко значениян мут-влак. Мутын вияш да вончештарыме значенийже. Тропа-влакын түрл° значенийышт (метафор, олицетворений, эпитет). Марий йылме дене лекше толковый мутер-влак. 3. Лексический омоним-влак. Синоним. Антоним Лексический омоним-влак. Синоним-шамыч. Антоним-влак. Марий йылме дене синоним мутер. 4. Мут поянлыкын шочмыжо да вия%мыже Марий мут поянлыкын шочмыжо да вия%мыже. Чылт марий мут-влак. Финн-угор мут-шамыч. Вес йылмыла гыч пурышо мут-влак. Мут кўсынлымашын амалже-шамыч. 5. Кучылтмо чўчкыдылык дене мутын түрл° лиймыже Тоштемше мут-влак (историзм ден архаизм). У мут-влак (неологизм). Тоштемше да у мут-влакын шочмо амалышт. 6. Кучылтмо шот дене мутын түрл° лиймыже Кучылтмо шот дене мутын түрл° лиймыже: чыла стильште кучылталтше (нейтральный) да посна стильлан келшен толшо мут-влак; диалект да профессиональный мут-шамыч. Мут поянлыкын теме шот дене шеледалтмыже; марий калыкын илыш-йўлаже, тўвыраж дене кыл-	Лексикологийын тў% умылымашыже-влакым палышаш да умылтарышаш. Мутын ойыртемым палышаш. Мутын лексический значенийжым шижшаш. Ик значениян да шуко значениян, вияш да вончештарыме значениян мут-влакым ойыркален моштышаш; түрл° тропа-влакын ойыртемышт-влакым палышаш. Мутер-влакын чо%алтмыштым палышаш, кучылт моштышаш; түрл° мутерла гыч кўлеш уверым налын моштышаш. Омоним, синоним, антоним-влакым ойыркален моштышаш. Синоним мутер дене пайдаланышаш. Чылт марий да кўсынлым° мутлам ойыркален да умылтарен моштышаш. Тоштемше да у мут-влакым умылышаш; шке ойышто нуным кўлеш семын кучылтшаш. Шке ойланат, е%ынланат мутын лексический значенийжым чын кучылтмо шот дене акым пуэн моштышаш, кўлеш годым йо%ылымшым т°рлен кертшаш. Марий мут поянлыкым илы-

далтше мут-влак. 7. Фразеологий – лексикологийын ужашыже Кўэмалтше ойсавыртыш-влакын ойыртемашт, чо%алтмышт, лексический значенийшт. Тыглай муткылдыш да кўэмалтше ойсавыртыш. Калыкмут – фразеологийын ужашыже. Калыкмутын чо%алтмышыже, ойртемже. Фразеологий да калыкмут мутер-влак.	шыште моштен кучылтшаш. Кўэмалтше ойсавыртыш-влакын ойыртемаштым палышаш, нуным кучылт моштышаш; тыглай муткылдыш деч ойырен моштышаш. Калыкын ушан ойжо-влакым умылышаш, ойышто кўлеш семын кучылтшаш. Тўрл° мутер дене пайдаланышаш.
10-шо ужаш. Морфологий (72 шагат)	
1. Морфологий – грамматикын ужашыже Грамматике – лингвистикын ужашыже. Мутын лексический да грамматический значенийже. 2. Ойлымаш ужаш-влак Ойлымаш ужаш-влак нерген умылымаш. Самостоятельный да служебный ойлымаш ужаш-влак. 3. Лўм мут Лўм мутын ойлымаш ужаш семын ойртемже, ойлончышто верже. Чонан да чондымо, нарицательный да собственный лўм мут-влак. Лўм мутын числа да лица, вочмык (падеж) дене вашталтмышыже. Единственный числаште гына кучылталтше лўм мут-влак. Лўм мутын множественный числажым ыштыше суффикс-влак. Южо мут дене пырля лўм мутын единственный числаште гына кучылталтмышыже. Сложный лўм мут-влак. 4. Пале мут Пале мутын ойлымаш ужаш семын ойртемже, ойлончышто верже. Пале мутын та%аастарымаш степеньже. Пале	Морфологийын тў%о умылымышыже-влакым палышаш. Мутын лексический да грамматический значенийшт-влакым ойыркален моштышаш. Самостоятельный ден служебный ойлымаш ужашлам ойыркалышаш, нунын кокласе ойыртемым шижшаш. Лўм мутын грамматический значенийжым палышаш, морфологический ойыртемжым да синтаксический рольжым ончыктен моштышаш. Чонан да чондымо, собственный да нарицательный лўм мут-влакым пален моштышаш; единственный числаште гына кучылталтше лўм мут-влакым ойышто чын каласышаш да возышаш. Палемдыме морфологический ойыртем дене лўм мут-влакым тўшкален моштышаш. Ойлончышто лўм мутым предложений член семын чын кучылт моштышаш. Йыгырмут-влакым чын возышаш. Пале мутын грамматический значенийжым палышаш, морфологический ойыртемжым да син

мутын ышталтмыже. Сложный пале мут-влак. Пале мутым лўм мут семын кучылтмаш.

5. Чот мут

Чот мутын ойлымаш ужаш семын ойыртемеже, ойлончышто верже. Ышталтме шот дене чот мутын тўрл° лиймыже (простой, сложный, составной). Значений шот дене чот мутын тўрл° лиймыже (шотлымо, радам). Дробан чот мут. Чот мутын вочмык дене вашталтмыже.

таксический рольжым **ончыктен** моштышаш; та%аастарымаш степеньжым **ыштен** моштышаш. Тў%о пале мут ден вес мут гыч лийше пале мут-влакым **ойырен** моштышаш, нунын ойыртемыштым **шижшаш**. Сложный пале мут-влакым **чо%оен** моштышаш. Пале мутын лўм мут семын кучылтатме ойыртемыжым **палышаш**. Пале мутын кўчык да кужу формыжым **ойырен** моштышаш, нунын синтаксический рольыштым **умылышаш**.

Палемдыме морфологический ойыртеме дене пале мут-влакым **тўшкален** моштышаш.

Ойлончышто пале мутым предложений член семын чын **кучылт** моштышаш.

Ойлымо да возымо годым пале мут-влакым синоним семын **кучылтшаш**, сылнымутышто эпитег семын **кучылт** моштышаш.

Чот мутын грамматический значенийжым, морфологический ойыртемыжым да синтаксический рольжым **лончылен** да **рашемден** моштышаш. Шотлымо чот мутын кўчык да кужу формулажым **палышаш**.

Ышталтме шот дене тўрл° чот мутын ойыртемыжым **ончыктен** моштышаш.

Значений шот дене чот мут-влакым **радамлен** кертшаш; дробан чот мутым **кучылт** моштышаш.

Шотлымо да радам чот мут-влакым вочмык дене **вашталтен** моштышаш, нуным ойлымо годым **кучылтшаш**.

Палемдыме морфологический ойыртеме почеш чот мут-влакым **тўшкален** моштышаш.

Тўрл° числам, датим, иктаж-мом радамлыме годым чот мутым чын

6. Олмештыш мут

Олмештыш мут нерген умылымаш. Тудын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже, ойлончышто рольжо. Олмештыш мутын разрядше-влак (личный, указательный, определительный, вопросительно-относительный, неопределенный да отрицательный). Олмештыш мутын вочмык дене вашталтмыже.

7. Наречий

Наречий нерген умылымаш. Наречийын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже, ойлончышто рольжо. Значений шот дене наречийын түрл° лиймыже. Южо наречийын лица формашто кучылталтмыже. Наречийын та%астарымаш степеньже. Тү% да вес мут гыч лийше наречий-влак. Сложный да составной наречий-влак.

кучылтшаш.

Олмештыш мутын грамматический значенийжым, морфологический ойыртемжым да синтаксический рольжым **лончылен** да **рашемден** моштышаш.

Олмештыш мутын моло ойлымаш ужаш деч ойыртемжым **умылышаш** да **пален налшаш**.

Олмештыш мутын түрл° разрядлан шелалтме ойыртемжым **умылышаш** да **шижшаш**.

Түрл° разрядан олмештыш мут-влакым вочмык дене **вашталтен** моштышаш.

Палемдыме морфологический ойыртем почеш олмештыш мут-влакым **түшкален** моштышаш.

Текстысе ужаш-влакым да ойлончо-влакым ваш кылдаш олмештыш мут-влакым **кучылт** моштышаш.

Наречийын тү% грамматический значенийжым, морфологический ойыртемжым, синтаксический рольжым **рашемден** да **лончылен** моштышаш.

Значений шот дене наречийын могай түшкаш пурымыжым **умылтарен** кертшаш, тыгаяк шотан вес примерым **каласен** кертшаш.

Лица суффиксан наречийым моштен **кучылтшаш**.

Та%астарымаш степенян наречийым **ыштен** моштышаш да ойлончышто чын **кучылтшаш**.

Вес мут гыч лийше наречийын ышталтме й°нжым чын **ончыктышаш**.

Сложный да составной наречий-влакын ышталтме й°ныштым **ончыктен** кертшаш. Глаголын грамматический значенийжым, морфологический ойыртемжым

8. Глагол

Глагол нерген умылымаш. Тудын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже, ойлончышто рольжо. Глаголын неопределенный формыжо (инфинитив). Глаголын аклыме формыжо. Глаголын спряженийже да тайыкше (наклоненийже). Изъявительный тайыкан глаголын жап формылаже. Эртыше жапын кок формыжо. Сос-тавной эртыше жап. Кўштым^о да шонымо (повелительный да желательный) тайык. Глаголын ш^орым^о формыжо. Безличный да полшышо глагол-влак. Глаголын ышталтмыже. Сложный глагол-влак.

9. Причастий

Причастийын ойлымаш ужаш радамыште верже, тудын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже, ойлончыш-то рольжо. Значений ойыртем дене причастийын тўрл^о лиймыже (действительный, страдательный, ш^орым^о да шушаш жап); нунын ойыртемашт. Причастный савыртыш (оборот). Лўм мут деч посна кучылтатше причастийын вочмык, лица да числа дене вашталтмыже.

10. Деепричастий

Деепричастийын ойлымаш ужаш радамыште верже, тудын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже, ойлончышто

да синтаксический рольжым **лончылен** да **радамлен** моштышаш.

Кўлеш форман наречийым ойышто чын **кучылтшаш**, кўлеш годым е^оын йо^оылышыжым **т^орлен** моштышаш.

Глаголын неопределенный формжым, аклыме формжым, спряженийжым да тайыкшым, ш^орым^о формжым, безличный да полшышо глагол-влакым **ыштен**, **кучылт** да **ойыркален** моштышаш. Тў% глагол нерген **палышаш**, вес шомакла гыч глаголым **ыштен** моштышаш. Сложный глагол-влакын ышталтме да возалтме ойыртемлажым **палышаш**.

Палемдыме морфологический ойыртем почеш глаголым **тўшкален** моштышаш.

Ойлышо е^оын могай шонымаш дене глаголын аклыме формжым кучылтмым **шижшаш**, шкеат мутым **эскерышаш**.

Шонымашым каласыме годым жап формым кучылтмым е^о ойыштат, шке каласкалымаштат **эскерышаш** да кўлеш годым **т^орлалтен** кертшаш.

Причастийын тў% грамматический значенийжым, морфологический ойыртемжым **лончылен** да **ончыктен** моштышаш.

Глаголын да пале мутын тў% палыштым причастийым лончылымо годым **ончыктен** кертшаш, вес примерла дене **не%гыдемдышаш**.

Значений шот дене причастийын могай тўшкаш пурымыжым **умылтарен** кертшаш.

Лўм мут семын кучылталтше причастийын ойыртемжым **па-**

рольжо. Значений ойыртеме дене деепричастийын түрл^о лиймыже (действийын кузе лиймыжым ончыктышо да действийын кунам лиймыжым ончыктышо). Деепричастийым ыштыше суффикс-влак. Деепричастий пеленысе полшышо глагол. Деепричастийын лица дене вашталтмыже. Деепричастный савыртыш. 11. О%артыш мут О%артыш мут нерген умылымаш. О%артыш мутын морфологический ойыртемеже, ойлончышто рольжо. Значений шот дене түрл^о лиймыже. 12. Служебный ойлымаш ужаш-влак Почеш мут Почеш мут нерген умылымаш. Наречий гыч вончышо почеш мут-влак. Почеш мутын морфологический ойыртемеже. 13. Ушем мут Ушем мут нерген умылымаш. Со-чинительный да подчинительный ушем мут-влак. 14. Частице Частице нерген умылымаш. Частицын морфологический ойыртемеже. Значений шот дене частицын түрл^о лиймыже.	лышаш. Причастный савыртышым ыштышаш да ойлончысо вес мутла дене келыштарен моштышаш. Деепричастийын тў% грамматический значенийжым, морфологический ойыртемежым лончылен да ончыктен моштышаш. Глагол да наречийын тў% палыш-тым деепричастийым лончылымо годым палемден кертшаш, вес примерла дене пе%гыдемдышаш. Значений шот дене деепричастийын могай түшкаш пуремыжым умылтарен кертшаш. Деепричастийым лица дене вашталтыме ойыртемым палышаш. Деепричастный савыртышым ыштен да ойлончысо вес мутла дене келыштарен моштышаш. О%артыш мутын морфологический ойыртемежым, ойлончышто рольжым палышаш. Возимо да лудмо годым о%артыш мутым чын возышаш да ойлышаш. Сынымутан литературышто о%артыш мутым кучылтмо ойыртемым эскерышаш, шке ойышто кучылтшаш. Почеш мутын морфологический ойыртемежым, ойлончышто рольжым палышаш. Почеш мутым чын возышаш да кучылтшаш. Ушем мутын морфологический ойыртемежым да ойлончышто рольжым ончыктен моштышаш. Ушем мутын могай түшкашке пуремыжым палышаш.
--	--

15. Йүк мут (междометий) Йүк мут нерген умылымаш. Йүк мутын морфологический ойыртеме, ойлончышто рольжо.	Темлыме ушем мутым кучылтын, түрл° кышқаран ойлончым чо%ен кертшаш. Синоним ушем мут-влакым кучылт моштышаш. Частицын морфологический ойыртемежым да ойлончышто рольжым ончыктен моштышаш. Значений шот дене түрл° частицан ойлончо-влакым шонымашым чын умылаш лийшын лудын кертшаш. Частице-влакым правиллан келшышын возышаш. Йүк мутын морфологический ойыртемежым да ойлончышто рольжым ончыктен моштышаш. Йүк мутым чын возен кертшаш. Түрл° шижмашым ончыктен, йүк мутым ойышто моштен кучылтшаш, сылнын лудын да ойлен моштышаш.
11-ше ужаш. Синтаксис (71 шагат)	
1. Синтаксис – грамматикын ужашыже Синтаксис нерген умылымаш. Муткылдыш да ойлончо. Нунын кокласе кыл да ойыртеме. 2. Муткылдыш (мут сочетаний) Муткылдыш нерген умылымаш. Муткылдышын чо%алтмыже да значенийже. Муткылдышыште мут-влакын кылдалтме й°нышт (управлений, примыканий). 3. Ойлончо (предложений) Ойлончо нерген умылымаш; тудын чо%алтмыже.	Синтаксисын тү%о умылымашыже-влакым палышаш. Ойлончо ден муткылдыш кокласе кылым ойырен кертшаш; муткылдыш ден тыглай муткылдыш кокласе ойыртемем шижшаш. Ойлончышто муткылдыш-влакым ойырен моштышаш; тү%о да рашемдыше мутым палышаш. Значений шот дене муткылдышын түрл° лиймыжым ончыктен кертшаш, вес пример дене пе%гыдемдышаш. Муткылдышыште мут-влак кокласе подчинений й°ным ончыктен моштышаш. Синоним муткылдыш нерген палышаш, нуным ойышто кучылт моштышаш. Ойлончо мучашым шижын моштышаш. Муткылдыш да ой-

Ойлончысо мут-влак кокласе кыл.
Ойлончысо мут радам. Тыглай да
м^о%гешла радаман ойлончо.
Ойлончын түрл^о лиймыже.

4. Ойсем (интонаций)

Ойсем нерген умылымаш. Шоны-
машым пытарен каласыме ойсем.
Логический пералтыш. Кугу ку-
мыл дене каласымаш. Йодмаш.

5. Каласыме цель дене ойлончо- влакын түрл^о лиймышт

Каласыме цель дене ойлончо-
влакын түрл^о лиймышт: йодышан
да йодышан огыл (повествова-
тельный да побудительный). Ты-
гай ойлончо-влакын ойыртемашт.
Каласыме кумылым шотыш на-
лын, ойлончо-влакын кугу кумыл
дене каласыме лийын кертмышт;
нунын ч^о%алтме ойыртемашт.

6. Ойлончын грамматический рұдыж^о. Тыглай да кыдежан ойлончо (простой да сложный предложений). Тыглай ойлон- чысо тў%о член-влак

Ойлончын грамматический
рұдыж^о. Тыглай да кыдежан ой-
лончо, нунын кокласе кыл да
ойыртем. Кок составан тыглай
ойлончо, тудын ч^о%алтме ойыр-
темже. Кок составан тыглай ой-
лончын тў%о членже-влак. Подле-
жащий да тудын каласалтмыже.
Сказуемыйын түрл^о лиймыже:
простой глагольный, составной
глагольный, лұман составной; ты-
гай сказуемый-влакын каласал-

лончо кокласе кыл ден ойырте-
мым **ончыктен** кертшаш. Ой-
лончын грамматический
рұдыжым **палышаш**; тыглай да
кыдежан ойлончо нерген **умыл-
тарен** кертшаш.

Ойлончо к^оргыс^о мут радамым
палышаш, инверсий нерген
умылышаш. Шонымашым утла-
рак рашемден каласашлан кўлеш
мутым ончыл верыш **шынден**
моштышаш.

Шонымашым түрл^о кумыл дене
каласымым **шижшаш** да **умы-
лышаш**. Ойсемян кугу вийжым
шижшаш. Ойлончышто логичес-
кий пералтышым **шынден** мош-
тышаш. Кугу кумыл дене кала-
сыме але йодышан (восклица-
тельный да вопросительный) ой-
лончо-влакым **чо%ышаш**.

Каласыме цель дене түрл^о ойлон-
чо-влакым **чо%ен** моштышаш,
кўлеш ойсем дене **лудын** да **ой-
лен** моштышаш.

Лудмо, колмо, ойлымо ойлончы-
лан каласыме цель могырым
акым пуышаш, шке ойлымым
эскерышаш.

Ойлончын грамматический
рұдыжым **мушаш**; тыглай, кы-
дежан, кугемдыме кышқаран ой-
лончо-влакым **пален** моштышаш,
нунын ойыртемаштым **ончык-
тышаш**.

Тў%о ден ешарыме член-влакым
ойыркалышаш.

Подлежащийын могай ойлымаш
ужаш дене каласалтмыжым **он-
чыктышаш**; сказуемыйым **ра-
шемдышаш**.

Кок составан тыглай ойлончым
лончылен моштышаш.

тмышт. Подлежащий ден сказуемый кокласе кыл.

7. Ойлончын ешарыме членже-влак (второстепенный членже-влак)

Ойлончын ешарыме членже-влак: ешартык (дополнений – прямой да косвенный), рашемдык (определений), умландарыше член (кузелиймым, верым, жапым, причиным, цельым, условийым, степеньым умландарыше). Ешарыме член-влакын каласалтмышт.

8. Распространенный да распространенный огыл, тичмаш да тичмаш огыл ойлончо-влак

Распространенный да распространенный огыл ойлончо-влак. Нунын синтаксический ойыртемашт. Тичмаш да тичмаш огыл ойлончо-влак. Нунын синтаксический ойыртемашт.

9. Ик составан ойлончо

Ик составан ойлончо нерген умылымаш. Ик составан ойлончын грамматический рӱдыж°. Ик составан ойлончо-влак: сказуемая (определенно-личный, неопределенно-личный, безличный) да подлежащая (назывной). Нунын чо%алтме ойыртемашт.

10. Нелемдыме ойлончо (осложненный)

Тыглай ойлончым кугемдымаш. Кугемдыме кышкаран ойлончо.

11. Икгай членан ойлончо

Икгай членан ойлончо нерген умылымаш. Икгай член-влакын кылдалтмышт. Икгай членан ойлончо-влакым возымо да ойлымо ойыртем. Икгай членан ойлончышто тӱрл° мужырлышо (сочинительный) ушем мутым (ушышо, ваштарешлыше, ойырышо) кучыл-

Тӱрл° семын каласалтше подлежащийым сказуемый дене **ке-лыш-тарен** моштышаш.

Мутланымаште тыглай ойлончо чо%оымо ойыртемным чын шуктымашым **эскерышаш**.

Ойлончын ешартыш членже-влакым **ойыркалышаш**, могай ойлымаш ужаш дене каласалтмыш-тым **палемдышаш**.

Ойлончысо мут-влак кокласе кылым **эскерышаш**.

Распространенный да распространенный огыл, тичмаш да тичмаш огыл ойлончо-влакым **ойыркалышаш**, нунын ойыртемаштым **ончыктышаш**.

Мутланыме годым тичмаш огыл ойлончо чо%оымым **эскерышаш**, кӱлеш годым ойым **тӱрлатышаш**.

Ик составан ойлончо-влакым **палышаш** да **лончылышаш**; нунын чо%алтме ойыртемаш-тым **умылтарышаш**.

Ик составан ойлончо-влакым **та%астарен** моштышаш; шонымашым почаш лач тыгай ойлончын кӱлмыжым **умылтарышаш**.

Ик составан тӱрл° ойлончым **чо%ен** моштышаш. Синоним семын каласыме ик составан ойлончо-влакым **каласышаш**.

Нелемдыме ойлончым **палышаш**; **кыдежан** ойлончо ден нелемдыме тыглай ойлончо кокласе ойыртемным **умылтарышаш**.

Ойлончышто икгай член-влакын кӱлешлыкыштым **умылышаш**.

тмаш. Икгай член пелен иктешлыше мут; тыгодым чарналтыш пале шындыме ойырте-м. 12. Ойыралтше членан ойлончо Ойыралтше член нерген умылымаш. Ойыралтше членын кўлешлыкше. Ойыралтше членан ойлончышто чарналтыш палым шындымаш; лудмо да ойлымо годым йўк ойырте-м. 13. Ойыралтше рашемдык (определений) да ешартыклўм (приложений) Ойыралтше рашемдык да ешартыклўм нерген умылымаш; нуным кучылтмо ойырте-м. Причастный савыртышым ойырымаш. 14. Ойыралтше умландарыше член Ойыралтше умландарыше член нерген умылымаш. Шкет де-епричастийым да деепричастный савыртышым ойырымаш. Ойыралтше умландарыше членым кучылтмо ойырте-м. 15. Ойыралтше рашемдыше членан ойлончо Ойыралтше рашемдыше член нерген умылымаш. Тудын воктенысе шомакым пўсемден, утларак умылтарен каласаш кучылтал-	Тўрл° икгай членан ойлончовлакым чын возышаш да кўлеш ойсем дене лудшаш да ойлышаш. Союз дене ушалтше икгай член-влакым возымо годым ойлончышто чарналтыш палым чын шындышаш. Ойлончышто тўрл° тўшка икгай член-влакым кучылтмо ойыртем-ым эскерен моштышаш. Подлежащийын икгай членан улмыж годым сказуемыйым келыш-тарен моштышаш. Икгай членан ойлончышто иктешлыше мут улмо годым чарналтыш пале (тире але кокточко) кучылтмым палышаш. Икгай членан предложенийым лончылен, радамлен моштышаш. Тўрл° икгай членан, тўрл° тўшка икгай членан ойлончым чо%ышаш да кўлеш ойсем дене лудшаш. Тўрл° стиль, тўрл° йылме дене возымо текстлаште икгай член-влакым кучылтмо ойыртем-ым эскерышаш. Ойыралтше членан ойлончо чо%алтме ойыртем-ым палышаш, чарналтыш палым чын шындышаш. Ойыралтше членан ойлончым йўкым чын шынден лудшаш да ойлышаш. Тўрл° ойыралтше членан ойлончым палышаш, йўкым чын шынден лудшаш, логический пералтышым ыштышаш. Ойыралтдыме да ойырым-о ешарыме член-влакым та%астарен моштышаш. Возымаште да ойлымаште тўрл° ойыралтше членан ойлончым кучылтшаш.
---	---

тмыже; тыгодым чарналтыш палым шындамаш.

16. Савырныммут (обращений)

Савырныммут нерген умылымаш. Тудын распространенный огыл да распространенный лийын кер-тмыже. Савырныммут годым чарналтыш палым шындамаш, кўлеш ойсем дене лудмаш.

17. Вводный конструкций-влак

Пуртымо мут, пуртымо муткылдыш, пуртымо ойлончо нерген умылымаш. Ойлышо е%оын шке каласымыжым аклаш, ешартыш шонымашым пуаш вводный конструкций-влакым кучылтмаш. Вводный конструкцийын тўрл° значениян лиймыже. Пуртымо мутын посна ойлончо ден текстын посна ужашлажым ушаш кучылтатлмыже.

Текстыште причастный ден депричастный савыртыш-влакым **кучылтшаш**, нуным моштен **чо%ышаш**.

Текстыште ойыралт шогышо членан ойлончым кузе чо%ымым **эскерышаш**, кўлеш **т°рлатымашым ыштен** моштышаш.

Тўрл° стилиян, тўрл° йылман текстыште ойыралтше членан ойлончо кучылтмо ойыртемym **шижшаш**.

Савырныммутын молан кучылтатлмыжым **умылышаш**.

Распространенный огыл да распространенный савырныммут-влакым **палышаш** да чын ойсем дене **лудын** але **каласен** моштышаш.

Тўрл° каласышаш шонымашлан, илыш ситуацийлан кельштарен, келшыше савырыммутан ойлончым **чо%ен** моштышаш.

Кучылтмо савырыммутын мутланымаште але текстыште келшен толмыжым **шижшаш**, кўлеш лийме годым **вашталтен**, **т°рлен** кертшаш.

Тўрл° стилиян, йылман текстыште савырыммутым кучылтмо ойыртемym **эскерышаш**.

Пуртымо мут, пуртымо муткылдыш да пуртымо ойлончовлакым кучылтмо цельым **умылышаш**.

Пуртымо мут ден пуртымо муткылдыш-влакын значенийыштым **рашемден** кертшаш; тыгай конструкциян ойлончым кўлеш ойсем дене **лудын** але **каласен** моштышаш.

Палемдыме ойыртемы дене вводный конструкций-влакым **радамлен** моштышаш.

Пуртымо мутан да тыгаяк мутын

18. Да, уке мутан да йӱк мутан (междометиян) предложений <i>Да, уке</i> мутан да йӱк мутан ойлончо нерген умылымаш. Тыгай ойлончо-влак почеш чарналтыш палым шындымаш. 19. Кыдежан ойлончо (сложный предложений) Кыдежан ойлончо нерген умылымаш. Кыдежан ойлончысо ужаш-влакын шонымаш, чо%алтмаш да ойсем дене кылдалтмышт. Кыдежан ойлончын ужашыже-влак кокласе синтаксический кыл-влак: ойсем, ушем мут да ушыкмут (союз шотан мут). Союздымо да союзан (мужырлалтше кыдежан да ушалтше кыдежан) ойлончо-влак. 20. Мужырлалтше кыдежан ойлончо (сложносочиненный предложений) Мужырлалтше кыдежан ойлончо нерген умылымаш, тыгай ойлончын чо%алтмыже. Мужырлалтше кыдежан ойлончын ужашлаж кокласе кыл; ужаш-влакын шонымаш дене кылдалтмышт. Посна ужаш-влакым мужырлышо ушем мут-влак. Ужаш-влакын тӱрл° шонымашан улмыштлан к°ра мужырлалтше кыдежан ойлончо лудмо ойыртем. Мужырлалтше кыдежан ойлончо да икгай членан тыглай ойлончо кокласе кыл да ойыртем.	ойлончо член лиймыж годым ой-влак кокласе ойыртемем ончыктен моштышаш. Мутланыме годым але возымо текстым ыштыме годым вводный конструкциян ойлончым чо%ышаш, кӱлм° годым кучылтшаш. Ойлончо-влакым да текстын ужашлажым ушаш пуртымо мутым кучылт моштышаш. Вводный конструкциян ойлончо-влакын грамматике да семантике могырым ойыртемештым ончыктен моштышаш. Пуртымо мутан, пуртымо мут-кылдышан, пуртымо ойлончан конструкций-влакым текстлаште да мутланымаште эскерышаш, нунын кӱлешлыкыштым, шке верыштышт улмыштым аклышаш. <i>Да, уке</i> мутан да йӱк мутан ойлончо-влакын мутланыме да возымо годым кучылтмо ойыртемештым палышаш, кӱлеш годым синоним ойлончо дене вашталгышаш. Мут-ойлончо-влакын ойым кӱчыкемдаш кӱлм° годым кучылаталтмыштым палышаш. Текстыште кыдежан ойлончым мушаш да келшыше ойсем дене лудшаш. Тӱрл° кыдежан ойлончо-влакым ойырышаш, ужаш-влак кокласе кыллан к°ра нуным тӱшкалышаш, синтаксический кылыштым ончыктышаш. Темлыме посна ойыртемеш почеш кыдежан ойлончым чо%ышаш. Мужырлалтше кыдежан ойлон-
---	---

21. Ушалтше кыдежан ойлончо (сложноподчиненный предложение)

Ушалтше кыдежан ойлончо нерген умылымаш, тыгай ойлончын чо%алтмыже. Ушалтше кыдежан ойлончышто тў%о (главный) ден кўдын (придаточный) ужаш-влак. Ушалтше кыдежан ойлончын ужашлаж кокласе кыл: ойсем, ушем мут, ушыкмут, указательный мут. Ушем мут ден ушыкмут кокласе ойыртем.

22. Тўрл° кўдын ужашан ушалтше кыдежан ойлончо (тўрл° придаточныя сложно-подчиненный предложений)

Ушалтше кыдежан ойлончовлакын шке значенийышт дене шелалтмышт: определительный кўдын ужашан, умылтарыше (изъяснительный) кўдын ужашан, обстоятельственный (жапым, верым, кузе лиймым, причиным, условийым, следствийым, цельым да уступкым ончыктышо) кўдын ужашан. Тыгай ушалтше кыдежан ойлончышто синтаксический кыл. Икмыяр кўдынян ушалтше кыдежан ойлончо. Тыгай ойлончовлакын тўрл° лиймышт: икгай кўдынян, тўрл° кўдынян, почела кылдалтше кўдынян. Тыгай ойлончылаште чарналтыш пале.

чын ужашлаж коклаште шонымаш дене улшо кылым **умылышаш**, тудым **палемдышаш**.

Мужырлалтше кыдежан ойлончылан схемым **ыштен** моштышаш.

Темлыме схеме почеш мужырлалтше кыдежан ойлончым **чо%ышаш**.

Мужырлалтше кыдежан ойлончын синтаксический чо%алтмыжым **лончылышаш да ончыктышаш**.

Чо%ымо мужырлалтше кыдежан ойлончым **аклышаш**, улшо йо%ылышым **т°рлатышаш**.

Мужырлалтше кыдежан ойлончын икгай членан тыглай ойлончо деч ойыртемжым **палышаш**.

Мугланыме да возымо годым мужырлалтше кыдежан ойлончым **кучылтшаш**, нуным чо%ымо синтаксический нормовлакым **шуктышаш**.

Тўрл° стилиян, йылман текстлаште мужырлалтше кыдежан ойлончовлакым кучылтмо ойыртемym **эскерышаш**.

Ушалтше кыдежан ойлончышто тў%о ден кўдын ойлончовлакым **ойырен** моштышаш.

Ушалтше кыдежан ойлончын ужашлажын шонымаш дене кылдалтмыштым **умылышаш**.

Ушалтше кыдежан ойлончылан схемым **ыштен** моштышаш.

Ушем мут ден ушыкмутым **ойырен** моштышаш.

Тўрл° кўдынян (рашемдыше – определительный, умылтарыше – изъяснительный, обстоятельственный), ойлончовлакым **ойыркалышаш**, тўн деч кўдын ойлончылан йодышым чын **шын-**

23. Ушем мутдымо кыдежан ойлончо (союздымо сложный предложений) Ушем мутдымо кыдежан ойлончо нерген умылымаш. Ушем мутдымо кыдежан ойлончын ужашыже-влак коклаште тўрл° значения кыл. Ушем мутдымо кыдежан ойлончышто чарналтыш пале. 24. Тўрл° й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончо (сложный предложений) Тўрл° й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончо нерген умылымаш. Кыдежан ойлончысо ужаш-влакын мужырлышо (сочинительный), ушалтше (подчинительный) ушем мут да ушыкмут дене але ушем мут деч посна кылдалтмышт. Тыгай ойлончылаште чарналтыш пале-влакым шындымаш. 25. Вес е°ын ойлымыжым каласен пуымо й°н-влак Вес е°ын ойжым каласен пуымо й°н-влак: вияш ой, савырыме ой, диалог, цитате. Цитатым тўрл° й°н дене кучылтмаш, тыгодым вашли-ялтше чарналтыш пале-влак.	ден моштышаш. Обстоятельственный кўдынян ойлончо-влакым ойыркален моштышаш (жапым, верым, кузе лийым, причиным, условийым, следствийым, цельым да уступкым ончыктышо). Темлыме схеме почеш ойлончымы чо°ышаш; ойлымо да возымо годым тўрл° ушалтше кыдежан ойлончо-влакым кучылтшаш. Ик але шуко кўдынян кыдежан ойлончымы синтаксически лончылен моштышаш, ужаш-влак кокласе кылым ончыктышаш. Чо°ымо ушалтше кыдежан ойлончымы аклышаш, улшо йо°ылышым т°рлышаш, чынлыкым умылтарен кертшаш. Тўрл° стилиян, йылман текстлаште ушалтше кыдежан ойлончымы мушаш, кучылтмо ойыртемем палемдышаш. Союздымо кыдежан ойлончын ужашлаж коклаште тўрл° значения кылым ончыктышаш да тудым ойсем дене палдарышаш. Союздымо кыдежан ойлончылан схемым ыштышаш, шкежат темлыме схеме почеш ойлончымы чо°ен моштышаш. Чо°ымо ойлончылам аклен моштышаш, улшо йо°ылышлам т°рлышаш. Тўрл° текстлаште союздымо кыдежан ойлончо-влакым кучылтмо ойыртемем шижаш тыршышаш. Союзан да союздымо кыдежан ойлончо-влакым синтаксический синоним семын кучылт моштышаш. Тўрл° й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончо-влакым пален моштышаш, нунылан схемым ыштен кертшаш. Тўрл° й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончо к°ргыс° ужашла
--	--

	коклаште шонымаш дене улшо кылым ончыктышаш; тыгай ойлончым синтаксически лончылышаш. Тўрл° й°н дене кылдалтше ойлончо-влакым ойлымо да возымо годым чо°оен кертшаш, е°оын ойышто нунын кузе чо°оалтмыштым эскерышаш, улшо йо°оылышым т°рлатышаш. Тўрл° текстлаште тыгай кыдежан ойлончо-влакым чо°оымо ойыртемым шижшаш. Вес е°оын ойжым каласен пуймо й°н-влакым палышаш. Вияш да савырыме оян ойлончо-влакым келшыше ойсем дене лудшаш. Текстыште вашлиялтше вияш да савырыме оян ойлончылаште чарналтыш пале-влакым чын шындышаш. Вияш да савырыме оян ойлончо-влакым чын чо°оен моштышаш, ойлымо да возымо годым кучылтшаш. Вияш оян ойлончым савырыме ояным ыштен моштышаш. Вияш да савырыме оян ойлончо-влакым синтаксически лончылен кертшаш. Диалоган текстым чын лудшаш да возышаш. Текстлаште цитатым кучылт моштышаш, тыгодым чарналтыш пале-влакым чын шындышаш.
12-шо ужаш. Чын возымаш: орфографий да пунктуаций (10 шагат)	
1. Орфографий – чын возымашын негызше Чын возымашын кўлешлыкше. Марий орфографийын негызше. Орфограмме нерген умылымаш. Орфографий правил-влак.	Чын возымашын кўлешлыкшым умылышаш. Кызытсе орфографий правил-влакым палышаш, нуным возымаште кучылтшаш. Орфографий мутер дене пайдаланышаш, возымо годым кокытеланыме годым кўлеш шомакым писын мушаш.

2. Йўқым ончыктышо да йўкдымё буква-влакым возы-маш Йо%ойўк ден со%ойўк-влакым возы-маш. Кок йўкым ончыктен кертше буква-влакым возы-маш. Е ден э буква-влакым кучылтмаш. Ъ ден ь буква-влакын кучылталт-мышт. Пушкыдо сонйўкым возы-маште ончыктымаш. 3. Буква-влакым возы-маш Буква-влакын лўмышт. Кугу да изи буква. Кид дене возымо да печатлыме буква-влак. Мутым ик корно гыч весыш кусары-маш. 4. Морфеме-влакым чын возы-маш Морфеме-влакым чын возымо правил-влак. Мутвожысо пералтышдыме йонйўкым да йо%оҥалтдыме сонйўкым возы-маш. Приставкан мутым возы-маш. Мутым ойлымо семын серы-маш. Мутым правиллан келыштарен возы-маш. Мутым пырля, кореш (дефис) гоч да посна возы-маш. 5. Пунктуаций Пунктуаций нерген умылымаш. Чарналтыш пале-влак; нунын кучылталтмышт. Шкет да мужыран чарналтыш пале-влак. Чарналтыш пале-влакын синоним семын кучылталт кертмышт. Авторский знак. 6. Тыглай ойлончысо чарнал-тыш пале-влак Ойлончо мучашысе чарналтыш пале-влак. Тыглай ойлончысо чарналтыш пале-влак: подлежащий ден ска-зуемый кокласе тире; икгай чле-нан, савырныммутан, пуртымо мут ден савыртышан, ойыралтше чле-нан ойлончыласе чарналтыш пале-влак. 7. Кыдежан ойлончысо чарнал-	Йон ден соҥ йўк-влакым бук-ваштан келшышын возышаш. Кугу букван мом ончыктым-жым палышаш. Мутым ик корно гыч весыш чын вончыктарышаш. Тўрл° морфемылаште вашлиялт-ше пералтышдыме йонйўкым, йо%оҥалтдыме сонйўкым возымо правиллам палышаш, пристав-кан мутым чын возышаш. Пунктуаций правиллам палы-шаш, чарналтыш пале-влакым шижаш тунемшаш. Чарналтыш пале-влакым синоним семын ку-чылт моштышаш. Авторский знак лийын кертмым палышаш. Тыглай ойлончо мучашыште да ойлончо к°ргышт° кўлеш чарнал-тыш палым шынден моштышаш. Кыдежан ойлончо к°ргышт° (му-
---	--

тыш пале-влак Кыдежан ойлончысо чарналтыш пале-влак: мужырлалтше кыдежан, ушалтше кыдежан, ушем мутдымо кыдежан да тўрл^о й^н дене кылдалтше кыдежан ойлончылаште. 8. Вес е%ын ойжым каласен пуышо ойлончыласе чарналтыш пале-влак Вияш да савырыме оян ойлончыласе чарналтш пале-влак. Цитате годым кучылталтше чарналтыш пале-влак. Диалогым возымо годым кучылталтше правил-влак.	жырлалтше кыдежан, ушалтше кыдежан, союздымо да тўрл^о й^н дене кылдалтше) чарналтыш палым шынден моштышаш. Вияш да савырыме оян, цитатан ойлончылаште чарналтыш палым умылышаш да шынден моштышаш. Диалоган текстым чо%ен кертшаш.
Культуроведческий компетенцийым вия%дыме паша	
13-шо ужаш. Йылме да калык тўвыра (5 шагат)	
Йылме да тўвыран кылдалтмышт Калыкын йылмыже, историйже да тўвыраже; нунын кокласе кыл. Марийын мутланyme этикетше.	Йылмын, историйын да тўвыран кылыштым умылышаш. Шочмо йылмым тунемаш кўлмым палышаш да умылышаш. Фольклор да сылнымутан произведенийлаште, радио да телевидений гоч саламлымаште, кумалтышмутлаште йылме лывыргылыкым эскерышаш, ончыч вашлиялтдыме мутлам тўрл^о мутерла почеш умылтарышаш. Йылме яндарлыкым эскерышаш. Мутланyme этикетым тыглай илышыште, тунемме годым шуктышаш.

ТУНЫКТЫМО ГОДЫМ КУЧЫЛТАШ ТЕМЛЫМЕ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ЙѐН-ВЛАК

Кечын вия%о толшо ылыш мари́й йылмы́м туныктымашкат вашталтышым пурташ йодеш. Уроkyшто ыштыме паша пўтынек шуко палаш тыршыше, интеллектуально вия%оше да творческий шўлышан йочам куштымашке ви́ктаралтшаш. Тидланже тунемме предмет дене гына пуымо шинчымаш шагал. Йоча кўлеш уверым тўрл° источникла гыч налын моштышаш, тудым ойырышаш, радамлышаш, иктешлен кертшаш. Тидын дене пырляк айдеме мутланен моштышаш, шке ойым да весын шомакшым шекланышаш, кўлеш годым, весын кумылжым волтыде, т°рлатымашым пуртен кертшаш. Тыгай шонымаш дене уроклаште ыштыме паша палынак моламашаш: йоча шинчымашым шке налаш тунемшаш. Ешартыш пашам тўрл° мутерла, справочникла, газет ден журнал материал дене, й°н лийме годым Интернет дене ыштыман. Электрон книга-влакым кучылтмо нерген поснак шоналтыман.

Кызытсе тунемме книга-влак дене пашам ыштыме годым упражнений-влакым шонен кучылтман: 1 – 3-шо паша-влак эреак темым радамлен почаш пуалтыныт. Йоча кўлеш умылымашым налын гын, жапым шуйкалыде, умбакыже кайыман. Кажне класслан теме дене чумырымо материалын кокымшо ужашыже утларак кычалаш, шонаш, иктешлаш таратыше.

Туныктымо годым уроклаште кучылташ темлалтыт:

1. Мари́й йылме дене тунемме книга-влак.
2. Учебник-влак почеш ямдылыме методический полыш-шамыч.
3. Паша тетрадь-влак.
4. Дидактический материал-шамыч.
5. Йылме материал дене ямдылыме плакат-влак.
6. Тестовый тергыме паша-шамыч.
7. Диктант да изложений сборник-влак.
8. Газет да журналласе материал-шамыч.
9. Мари́й йылме дене лекше тўрл° мутер-влак. Руш йылме дене улшо тўрл° мутер ден справочник-шамыч.
10. Мари́й да руш мутмастар-влакын сылнымутан произведенийлашт.
11. Мари́й да руш художник-влакын сўрет репродукцийышт.

«МАРИЙ ЙЫЛМЕ» ПРЕДМЕТЫМ ТУНЕММЕ СОДЕРЖАНИЙ

V КЛАСС (68 шагат)

Йылме – е%-влак коклаште кылым кучымо эн кугу йен

I. Мутланен моштымаш айдемын илышыштыже. Йылме да ваш мутланымаш. Тўрл° амаллан к°ра мутланымаш. Ойлымо да возымо йылме. Диалог да монолог нерген умылымаш.

II. Йылме поянлыкым шижын моштымаш, ойлымо да возымо йылме кокласе кыл ден ойыртемем палымаш. Диалоган да монологан текст-влакым чо%ымаш.

I – IV класслаште тунеммым ушештарымаш

I. Йо%о ден со%о йўк да буква-влак. Мутысо пералтыш. Марий алфавит. Мут мучашысе пералтышдыме йо%о буквам возымаш.

Ойлымаш ужаш-влак нерген тунеммым ушештарымаш.

II. Чыла йонйўк ден сонйфкым чын ойлен моштымаш. Марий алфавитым палымаш. Лўм мут, пале мут, чот мут, олмештыш мут, глагол, наречийым текстыште кучылтмаш.

Синтаксис. Пунктуаций

I. Синтаксис ден пунктуаций – йылме наукин посна ужашыже-влак.

Муткылдыш. Ойлончо. Текст.

Муткылдыш: тў%о да рашемдыше мут-влак. Муткылдышым лончылымаш.

Ойлончо. Тыглай ойлончо. Каласыме цель да каласыме кумылым шотыш налын, тыглай ойлончо-влакын тўрле лиймышт. Пунктограмме. Ойлончын тў%о членже-влак: подлежащий да сказуемый. Ешарыме член-влак: ешартык, рашемдык, умландарыше член. Распространенный огыл да распространенный ойлончо-влак.

Икгай членан ойлончо-влак. Икгай членан ойлончышто чарналтыш палым шындымаш. Икгай член-влак ончылно шогышо иктешлыше мут. Иктешлыше мут деч вара кокточкым шындымаш.

Савырнымут. Савырнымут улмо годым чарналтыш палым шындымаш.

Тыглай ойлончым синтаксически лончылымаш.

Кыдежан ойлончо. Ушем мутан да кажне тыглай ойлончышто

кок главный членге улман кыдежан ойлончо-влак. Ойлончо мучашысе чарналтыш пале-влак.

Вияш ой. Авторын мутшо деч вара да тудын деч ончыч шогышо вияш ой. Вияш оян тыглай ойлончышто чарналтыш палым шындымаш.

Диалог. Реплике. Диалогысо реплике ончылан тирем шындымаш.

II. Увертарыше (повествовательный), йодмашан, кештыман да кугу кумыл дене каласыман ойлончылаште, икгай членан да иктешлыше мутан, савырныммутан ойлончылаште чарналтыш палым чын шынден, кеш ойсем дене каласымаш. Тыгай ойлончо-влакым текстыште кучылт моштымаш.

Фонетике. Графике. Орфографий

I. Фонетике – йылме наукин ужашыже. Йӱк – йылмын единицыже.

Кутырымо йӱк-влак. Йо% ден со% йӱк-влак. Мутысо пералтыш. Пералтышан да пералтышдыме йонйӱк-влак. Мутлончо. Мутым ик корно гыч весыш вончыктарымаш.

Мужыран йо% да пич сонйӱк-влак. Мужыран пе%гыде да пушкыдо сонйӱк-шамыч. Мужырдымо йон да пич сонйӱк-влак. Мужырдымо пе%гыде да пушкыдо сонйӱк-шамыч. Возымо годым йӱкым буква дене ончыктымаш. *Е, ё, ю, я* буква-влакын кок тӱрле значенийышт. Мутышто *ъ* ден *ь* буква-влакым возен моштымаш. Мутышто *е* ден *э* буква-влакым возымаш. Руш йылме гыч пурышо шомаклаште чӱчкыдын вашлиялтше пушкыдо со%йӱк-влак: *д, т, р*.

Мутым фонетически лончылымаш.

Графике – йылме наукин ужашыже. Алфавит.

Орфографий – йылме наукин ужашыже. Орфографий мутер дене пайдаланымаш.

Орфограмме нерген умылымаш.

Орфоэпий – йылме наукин чын ойлымо нормо дене палдарыше ужашыже.

II. Мутышто орфограммым муын моштымаш да умылтарымаш. Мутышто орфограммым графически палдарымаш.

Орфоэпий мутер дене пайдаланымаш.

Лексике

I. Лексике – йылме наукин ужашыже. Мут – йылмын пояныкше. Мутын лексический да грамматический значенийже.

Ик значениян да шуко значениян мут-влак. Мутын тў% да вончештарыме значенийе. Омоним. Синоним. Антоним. Мутерым кучылтмаш.

Марий йылмын мут поянлыкше. Чылалан палыме мут-влак. Посна кундемыште гына вашлиялтше, але диалект, шомак-шамыч.

Тўрле специальность дене кылдалтше мут-влак (профессионализм).

Марий йылмысе мут-влакын лиймышт: финн-угор кугезе йылме деч кодшо да вес (чуваш, татар, руш) йылмыла гыч пурышо шомак-шамыч. Архаизм. Неологизм. Кўэмалтше ойсавертыш-влак.

II. Кўлеш шомакым мутерыште муын моштымаш. Возымо да кутырымо годым мутым чын кучылтмаш.

Мутын составше

I. Морфеме – шомакын значениян эн изи ужашыже. Мутвож. Икгай вожан мут-влак. Муттў% да мутмучаш. Нулевой мутмучаш. Приставке.

II. Мутым состав дене лончылен моштымаш.

Мутын вашталтмыже да ышталтмыже

I. Мут ышталтмаш – йылме наукин ужашыже. Мутын вашталтмыже да ышталтмыже. Мут ышталтме морфологический й°н. Мут ышталтме лексико-синтаксический й°н. Муттў% ушымо але мужырын каласыме дене лийше йыгырмут-влак.

II. Мутын вашталтмыже да ышталтмыж нерген умылымаш. Мут ышталтме й°н-влакым кучылт моштымаш. Йыгырмут-влакым ыштымаш.

Морфологий да орфографий

Самостоятельный да служебный ойлымаш ужаш-влак

Лўм мут

I. Морфологий – йылме наукин ужашыже. Лўм мутын иктешлыше значенийе, морфологический ойыртемже, синтаксический рольжо. Лўм мутын савырныммут семын кучылталтмыже.

Лўм мутын ышталтмыже.

Чонан да чондымо предмет-влакым ончыктышо лўм мут-шамыч. Собственный да нарицательный лўм мут-влак. Собственный лўм мут-шамычым возен моштымаш.

Лўм мутын числа, лица да вочмык дене вашталтмыже. Лўм мутын лицам ончыктышо (притяжательный) суффиксше-влак.

Лўм мутын числаже. Единственный числаште гына каласалтше лўм мут-шамыч. Множественный числам ончыктышо -*влак, -шамыч, -ла, -мыт* суффикс-влак. *Шуко, шагал, икмыняр* шомак-влак дене лўм мутын единственный числаште гына кучылталтмыже.

Лўм мутым ышталтмыже, состав дене да морфологически лончылымаш.

II. Лўм мутын иктешлыше значенийжым, морфологический ойыртемжым да ойлончышто синтаксический рольжым пален да ойырен моштымаш. Лўм мутым возен моштымаш. Йыгырмут-влакым чын серымаш.

Идалык мучко тунеммым ушештарымаш

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш:

- мутым фонетически да состав дене лончылен моштышаш;
- палыме орфограммым мушаш да мутым кузе чын возаш кўлмым умылтарышаш;
- чыла йо%йўк ден со%йўкым литературно чын каласышаш;
- тыглай ден кыдежан ойлончо-влакым шкегыч чо%ен да кучылт моштышаш, нуным синтаксически лончылышаш;
- каласыме шот дене тўрл^о ойлончо-влакым, икгай членан ойлончым, икгай член-влак ончылно шогышо иктешлыше мутан ойлончым, савырнымутым келшыше ойсем дене каласен моштышаш. Нине предложенийлаште тунемме пунктограммым чын мушаш да умылтарышаш;
- орфографий правиллан келшышын мут-влакым чын серышаш;
- орфографий, орфоэпий, моло мутер-влак дене пайдаланен моштышаш;
- орфоэпий нормо дене келшышын кутырышаш;
- ик да шуко значениян мутым палышаш, профессионал, диалект мут-влакым шижшаш да значенийыштым улышышаш;
- синоним, антоним, омоним-влакым мушаш да кучылт моштышаш;
- лўм мутын иктешлыше значенийжым, морфологический ойыртемжым да ойлончышто синтаксический рольжым пален да ойырен моштышаш;
- лўм мутым морфологически лончылышаш;
- лўм мутым состав дене да ышталтме шот дене лончылы-

шаш;

- текстым, лудын, ужашлан чын шеледышаш, келшыше вуй-мутым пуышаш, темыжым да тў%о шонымашыжым палышаш, планым чо%ышаш;
- диалогым да монологым палышаш да чо%оен моштышаш;
- каласкалымаш (повествований), сўретлымаш (описаний), шонымашан текст-влакым ойыркалышаш;
- йылмын стиль ойыртемыжым палышаш;
- тунемме теме почеш изи текстым чо%ышаш.

VI класс (51 шагат)

Родо-тукым йылме-влак коклаште марий йылмын верже

I. Марий йылме родо-тукым финн-угор йылме ешыште. Марий йылмын моло пошкудо йылме-влак дене кылже.

Марий йылмым шымлыше е%о-влак.

II. Марий йылмын моло калык йылме-влак семынак вия%омыже, калык-влакын келшен илымышт нерген умылымаш. Марий йылмым шымлыше е%о-влакым палымамаш.

Визымше классыште тунеммым ушештарымаш

I. Тыглай ойлончым, муткылдышым синтаксически лончылымаш. Тыглай да кыдежан ойлончо коклаште ойыртемы.

Шомакым фонетически лончылымаш. Со%о да йо%о буква-влакым возен моштымамаш.

Лексика. Шомакын лексический значенийже.

Лўм мутын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемы да ойлончышто синтаксический рольжо.

Лўм мутым морфологически лончылымаш.

Вияш оян ойлончым возен моштымамаш. Диалоган текстым чо%ымамаш.

II. Тўрл° мутер-влак дене пашам ыштен моштымамаш.

Тыглай да кыдежан, вияш оян ойлончылаште, диалогышто чарналтыш пале-влакым шынден моштымамаш.

Шомак-влакым келшыше значенийыште кучылт моштымамаш.

Лўм мутын иктешлыше значенийжым, морфологический ойыртемыжым да ойлончышто синтаксический рольжым палымамаш. Тудым морфологически лончылен моштымамаш.

Пале мут

I. Пале мут. Пале мутын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже да ойлончышто синтаксический рольжо.

Пале мутын та%аастарымаш (та%аастарыме да превосходный) степеньже-влак.

Пале мутын лўм мут семын кучылталтмыже. Лўм мут деч посна каласалтмыж годым пале мутын вочмык да числа дене вашталтмыже, лица формым налмыже.

Пале мутым ышталтмыже. Пале мутым ыштыше суффикс-влак. Йыгырмут-влак. Пале мутым состав дене да морфологически лончылымаш.

II. Та%аастарымаш степеня пале мутым кучылт моштымаш. Лўм мут олмеш кучылталтше пале мутын ойыртем-влакшым пален моштымаш.

Пале мут-влакым возен моштымаш.

Чот мут

I. Чот мут. Чот мутын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже да ойлончышто синтаксический рольжо.

Чот мутын ышталтмыже. Простой, сложный да составной чот мут-влак.

Шотлымо да радам чот мут-влак. Дробан чот мут. Датим ончыктымо годым чот мутым чын кучылтмаш.

Чот мутым состав дене да морфологически лончылымаш.

II. Лўм мут пелен да шкетын шогышо чот мут-влакым возен моштымаш. Чот мутым кучылтман ойлончым чо%ен моштымаш.

Олмештыш мут

I. Олмештыш мут нерген умылымаш. Тудын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже да ойлончышто синтаксический рольжо. Олмештыш мутын лўм мут, пале мут, чот мут олмеш кучылталтмыже.

Олмештыш мутын разрядше-влак: лицам ончыктышо (личный), указательный, рашемдыше (определительный), вопросительно-относительный, раш палыдыме (неопределенный), ш^орыш^о (отрицательный).

Личный олмештыш мутым почешмут дене пырля чын кучылтмаш (*мый денем, тыйын нерген, тылат – тыланет ксра*).

Олмештыш мутын ышталтмыже, состав дене да морфологически лончылымаш.

II. Олмештыш мутым текстысе ойлончо ден ужаш-влакым ушышо йен семын кучылтмаш. Олмештыш мутын разрядше-влакым ойырен моштымаш. Нуным возен да кучылт моштымаш.

Наречий

I. Наречийын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже да ойлончышто синтаксический рольжо.

Наречийын разрядше-влак: кузе лиймым, жапым, верым, амал ден целым, мера ден степеньым, чотым ончыктышо. Верым ончыктышо наречийын шкенлык (притяжательный) суффиксше.

Наречийын та%аастарымаш (та%аастарыме да превосходный) степеньже-влак.

Наречийын ышталтмыже. Наречийым ыштыше суффикс-влак. Сложный наречий-влак. Наречий значениян муткылдыш-влак. Наречийым состав дене да морфологически лончылымаш.

II. Наречийын разрядше-влакым ойырен моштымаш. Синоним ден антоним наречий-влакым кучылт моштымаш. Наречийым возен моштымаш.

Ий мучко тунеммым ушештарымаш

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш:

- пале мут, олмештыш мут, чот мут ден наречийын иктешлыше значенийыштым, морфологический ойыртемгыштым да ойлончышто синтаксический рольыштым пален да лончылен моштышаш; нунын дене муткылдышым, ойлончым чын чо%ышаш; нине ойлымаш ужаш-влакын ойлончышто могай член лиймыштым умылтарышаш;

- тунемме ойлымаш ужашласе мут-влакын ышталтме йеныштым палышаш; нуным состав дене лончылен моштышаш;

- текстын чо%алтмыжым палышаш; тудым чо%ымо йен дене пайдаланен моштышаш; шуко й^{он} дене лийше текстым умылышаш; текстлан кумда планым ыштышаш; туныктышын темлымыж почеш сочиненийым официально-деловой стиль дене возышаш; деловой кагазым серен моштышаш;

- тўрле марий мутер дене, тыгак рушла-марла але марла-рушла мутер дене пайдаланышаш;

- орфограмме да пунктограмме нерген палышаш;

- мутын лексический да грамматический значений коклассе ойыртёмжым палышаш да ончыктен моштышаш.

VII класс (51 шагат)

Марий йылмын мут поянлыкше да сылнымутан литератур

I. Сылнымутан литературын негызше. Мутмастар-влакын йылме поянлыкым моштен кучылтмышт. Марий калыкын мутланыме этикетше. Литератур да диалект йылмыла коклассе ойыртём. Диалект мут-влакым синоним семын кучылтмаш.

II. Сылнымут мастар-влакын йылме поянлыкым моштен кучылтмыштым эскерымаш. Мутланыме годым синоним-влак дене моштен пайдаланымаш.

V – VI класслаште тунеммым ушештарымаш

I. Мутын лексический да грамматический значенийже.

Лум мутын, пале мутын, чот мутын, олмештыш мутын, наречийын морфологический ойыртёмашт, нунын ойлончышто синтаксический рольшт.

II. Мутын лексический да грамматический значенийыштым палымаш. Тунемме ойлымаш ужаш-влакым морфологически лончылымаш.

Глагол

I. Глагол нерген умылымаш. Тудын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртёмже да ойлончышто синтаксический рольжо.

Глаголын неопределенный формыжо (лудаш, лудман).

Глаголын числа да лица дене вашталтмыже.

Глаголын спряженийже.

Глаголын тайыкше. Изъявительный тайык. Глаголын жапше: кызытсе-шушаш, икымше да кокымшо эртыше жап. Составной эртыше жап (лудам ыле, лудам улмаш; лудынам ыле, лудынам улмаш).

Кўштым° (повелительный) тайык.

Шонымо (желательный) тайык. Тудын кызытсе-шушаш да эртыше жапше.

Глаголын ш^орым^о формыжо.

Безличный глагол.

Полшышо глагол-влак.

Глаголын аклыме формыжо-влак: ныжылгын каласыме да игылтме формо.

Глаголын ышталтмыже. Глаголым ыштыше суффикс-влак. Йы-гырмут-влак.

Глаголым состав дене да морфологически лончылымаш.

II. Глаголын числа, лица, спряжений, жап формаляжым шотыш налын моштен кучылтмаш.

Глаголым возен моштымаш. Тайык-влакын ш^орым^о формыш-тым возен да кучылт моштымаш. Синоним ден антоним глагол-влакым кучылт моштымаш.

Причастий

I. Причастий нерген умылымаш. Причастий – глаголын посна формыжо: тудын иктешлыше значенийже, морфологический ойыр-темже да ойлончышто синтаксический рольжо.

Действительный, страдательный, шушаш жап да ш^орым^о форман причастий-влак.

Причастийын ышталтмыже.

Причастный савыртыш нерген умылымаш. Причастный савыр-тышым ойлончышто запятой дене ойырымаш. Причастный савыр-тышын ойлончышто тўрле член лиймыже.

Лўм мут деч посна кучылталтше причастийын вочмык, лица да числа дене вашталтмыже.

Причастийым состав дене да морфологически лончылымаш.

II. Тўрле причастийым возен да кучылт моштымаш. Причаст-ный савыртышан ойлончым чо%ен да член дене лончылен мошты-маш.

Лўм мут деч посна кучылталтше причастийын вочмык, лица да числа дене вашталтмыжым пален моштымаш.

Деепричастий

I. Деепричастий нерген умылымаш. Деепричастий – глаголын посна формыжо. Тудын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже да ойлончышто синтаксический рольжо.

Кузе лиймым, жапым ончыктышо деепричастий-влак. Кузе лиймым ончыктышо деепричастийын кўчык формыжо. Жапым он-чыктышо деепричастийын шкенлык суффиксым налын кертмыже.

Деепричастий пелен шогышо полшышо глагол.

Деепричастийын ышталтмыже.

Деепричастный савыртыш нерген умылымаш. Деепричастный савыртышым ойлончышто запятой дене ойырен моштымаш.

Деепричастийым состав дене да морфологически лончылымаш.

II. Тўрле деепричастийым возен да кучылт моштымаш. Деепричастный савыртышан ойлончым чо%ымаш да тушто чарналтыш палым чын шындымаш.

О%артыш мут

I. О%артыш мут нерген умылымаш. О%артыш мутын иктешлыше значенийже, морфологический ойыртемже, ойлончышто синтаксический рольжо.

Значений шот дене тудын тўрле лиймыже: ужмым, колмым, шижмым ончыктышо о%артыш мут-влак.

О%артыш мутым морфологически лончылымаш.

II. Ужмым, колмым да шижмым ончыктышо о%артыш мут-влакым кучылт, возен да лончылен моштымаш. О%артыш мутан ойлончым сылнын лудмаш.

Служебный ойлымаш ужаш-влак

Почеш мут

I. Почеш мут нерген умылымаш. Наречий гыч вончышо почеш мут-влак. Южо почеш мутын лица суффиксше. Простой да составной почеш мут-влак.

Почеш мутым морфологически лончылымаш.

II. Почеш мутым да тудын ончылсо мутым возен моштымаш.

Ушем мут

I. Ушем мут нерген умылымаш. Мужырлышо ден ушышо ушем мут-влак.

Ушем мутан ойлончышто запятойым шындымаш.

Ушем мутым морфологически лончылымаш.

II. Синоним ушем мут-влакым возен да кучылт моштымаш.

Частице

I. Частице нерген умылымаш. Тудын посна тўшкалан шелалтмыже.

Частицы морфологически лончылымаш.

II. Ойлончышто частицым кучылт моштымаш.

Йўк мут (междометий)

I. Йўк мут нерген умылымаш. Ойлончышто нунын рольышт. Йўкмутым возен моштымаш, ойлымо годым ойсем дене ойырымаш.

Йўк мутым морфологически лончылымаш.

II. Ойлымаште йўк мутым кучылт моштымаш.

Ий мучко тунеммым ушештарымаш

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш:

- VII классыште тунемме чыла ойлымаш ужашым, нунын морфологический ойыртемаштым да синтаксический рольыштым палышаш;

- тунемме ойлымаш ужаш-влакым морфологически, состав да ышталтме дене лончылен моштымаш;

- причастий да деепричастий кокласе ойыртемаш палышаш, нуным ойлончышто кучылт моштышаш;

- причастий да деепричастий савыртышан ойлончо-влакым чо%ымаш да тушто чарналтыш палым шынден моштышаш;

- служебный ойлымаш ужаш-влакым ойырен моштышаш;

- тунемме ойлымаш ужаш-влакым текстыште кучылт моштышаш;

- шонкалымашан сочиненийым серен моштышаш.

VIII КЛАСС (51 шагат)

Кызытсе илышыште шочмо йылмын верже

I. Калыкын илышыштыже шочмо йылмын, тўвыран верже. Йо-ча вия%омаште шочмо йылмын верже.

II. Айдемын кушмаштыже, илышумылымаш вия%омаштыже шочмо йылмын кугу вий улмыжым палымаш.

V – VII класслаште тунеммым ушештарымаш

I. Самостоятельный да служебный ойлымаш ужаш-влак.

Глагол. Причастий ден деепричастийын глаголын посна формо улмышт. Причастий ден пале мут кокласе икгайлык да ойыртем. Деепричастий ден наречийын икгайлыкышт да ойыртемешт. Причастный да деепричастный савыртыш-влак.

II. Самостоятельный да служебный ойлымаш ужаш-влакым ойырен моштымаш; причастий ден деепричастийым лончылымаш.

Марий литератур йылме

I. Литератур йылме нерген умылымаш. Марий литератур йылмын шочмо да вия% толмо корныжо.

Литератур йылмын стильже-влак: кутырымо да сылнымутан йылме, публицистике, научный, официально-деловой стиль-влак.

II. Ойлымо да возымо годым литератур йылмын норможе-влакым шуктымаш.

Синтаксис да пунктуаций. Муткылдыш

I. Синтаксис да пунктуаций – йылме наукин ужашлаже.

Муткылдыш да ойлончо нерген палымым ушештарымаш.

Муткылдыш да ойлончо кергысе кыл да ойртем.

Муткылдышыште мут-влакын кылдалтме йенышт: управлений, примыканий. Нунын кокласе кыл да ойртем.

Муткылдышым синтаксически лончылымаш.

II. Муткылдыш да ойлончым ойырен моштымаш.

Тыглай ойлончо

I. Ойлончо да тудын чо%алтмыже. Ойлончын грамматический рсдыже.

Подлежащий ден сказуемыйын кылдалтме ойыртемешт. Ойлончышто мут радам. Логический пералтыш. Ойсем.

Ойлончын түрл° лиймыже.

II. Ойлончышто шомак-влакым шке верышкышт шынден моштымаш. Логический пералтышым шынден, тыглай ойлончо-влакым чын ойсем дене лудмаш.

Кок составан тыглай ойлончо

Ойлончын тү% членже-влак

I. Подлежащий да тудын каласалтмыже.

Сказуемый да тудын каласалтмыже. Тыглай глагольный ска-

зуемый. Йыжынан глагольный сказуемый. Лўман йыжы%оан сказуемый. Подлежащий ден сказуемый коклаш тирем шындымаш.

II. Полшышо глагол уке годым ойлончым чын лудын моштымаш. Подлежащий ден сказуемыйым каласыме йсным синоним дене алмаштыл моштымаш.

Ойлончын ешарыме членже-влак

I. Ойлончын ешарыме членже-влак. Вияш да косвенный дополнений-влак. Рашемдык. Ешартыклўм. Ешартыклўман ойлончышто чарналтыш палым шынден моштымаш. Умландарыше член-влакын тёрле лиймышт: верым, жапым, кузе лиймым, условийым, амал ден целым, мера ден степенным ончыктышо.

Кок составан тыглай ойлончым синтаксически лончылымаш.

II. Тўрл° ешарыме член-влакым кучылтын, тыглай ойлончым кужемден моштымаш. Ешарыме член-влакым синтаксический синоним дене каласен моштымаш.

Ик составан тыглай ойлончо-влак

I. Ик составан тыглай ойлончо нерген умылымаш. Сказуемыян ик составан тыглай ойлончо-влак (определенно-личный, неопределенно-личный, безличный). Подлежащая ик составан тыглай ойлончо (назывной).

Ик составан тыглай ойлончым синтаксически лончылымаш. Ик составан да кок составан ойлончо-влакын синтаксический синоним лийын кертымашт.

II. Ик составан тыглай ойлончым пален моштымаш. Ик составан тыглай ойлончо-влакым синтаксический синоним семын кучылт моштымаш.

Тичмаш огыл ойлончо

I. Тичмаш огыл ойлончо нерген умылымаш. Тудым тичмаш ойлончо дене та%оастарымаш. Диалогышто да кыдежан ойлончышто тичмаш огыл ойлончо-влакым кучылтмаш.

II. Ойлымо да возымо годым тичмаш огыл ойлончо-влакым кучылт моштымаш.

Икгай членан ойлончо

I. Икгай членан ойлончо нерген умылымаш. Икгай членан ойлончылаште ушем мут-влакым (ушышо, ваштарешлыше, ойырышо) кучылтмаш. Икгай член-влакым запятой дене ойырымаш. Икгай

членан ойлончышто иктешлыше мут. Тидын годым кокточкым да тирем шындымаш.

II. Икгай членан ойлончышто мужырлышо ушем мут-влакым, иктешлыше мут-шамычым кучылт моштымаш. Чарналтыш палым шынден моштымаш.

Ойлончын ойыралт шогышо членже-влак

I. Ойлончышто ойыралт шогышо член-влак нерген умылымаш. Ойыралтше рашемдык, ешартыклум да умландарыше член. Ойыралтше членан ойлончышто чарналтыш пале-влак. Лудмо годым ойыралтше членым ойсем дене палемдымаш.

Ойыралт шогышо членан ойлончым синтаксически лончылен моштымаш.

II. Ойыралтше членым икгай член-влак деч ойырен моштымаш. Ойыралтше членан ойлончым синтаксический синоним дене алмаштымаш.

Савырныммут

I. Савырныммут (ончыч тунеммым ушештарымаш). Распространенный да распространенный огыл савырныммут-влак. Савырныммутан ойлончышто чарналтыш пале-влак.

II. Савыныммутан ойлончым келшыше ойсем дене лудын да чын возен моштымаш.

Пуртымо мут да пуртымо ойлончо

I. Пуртымо мут да пуртымо ойлончо нерген умылымаш. Нунын пелен чарналтыш палым шындымаш.

II. Пуртымо мут да пуртымо ойлончым текстыште кучылт моштымаш.

Йӱк мутан ойлончо

I. Йӱк мут дене каласыме ик мутан ойлончо. Ойлончышто йӱк мутын рольжо. Йӱк мутан ойлончышто чарналтыш пале-влак.

Йӱк мут да знаменательный шомак-влак кокласе ойыртем.

II. Йӱк мутан ойлончышто чарналтыш палым шынден моштымаш.

Мут-ойлончо

I. Мут-ойлончо нерген умылымаш.

Да, уке мут дене каласыме ойлончо-влак. Нунын почеш чарналтыш палым шындымаш.

II. Сылнымутан текстым келшыше ойсем дене лудын моштымаш. Мут-ойлончо-влакым возен моштымаш.

Ий мучко тунеммым ушештарымаш

Тунеммие ий мучаште мом ыштен моштышаш:

- мари́й литерату́р йылмын вия% толмо корныжым да стильже-влакым палышаш;
- кок составан, ик составан, тичмаш огыл, икгай членан, ойыралтыш членан, савырнымутан, ик мут дене каласалтыш ойлончо-влакым чо%ен да сылнын лудын моштышаш;
- муткылдышым, кок составан да ик составан чыла тыглай ойлончо-влакым синтаксически лончылен моштышаш;
- ойлончылаште чыла тунемме правиллан келшыше чарналтыш палым шынден моштышаш, сылнын лудшаш;
- V – VIII класслаште тунемме орфограмман мут-влакым правиллан келшен толшын возен моштышаш;
- текстын йылмыжлан, стильжылан келыштарен, синтаксический синоним дене пайдаланен моштышаш;
- чыла пашаштат литерату́р йылмын нормыжым эскерышаш.

IX КЛАСС (34 шагат)

Шочмо йылме нерген мутланымаш

I. Мари́й йылме – вия% шогышо йылме. Кызытсе йылмыште лийын шогышо вашталтыш-влак. Мари́й йылмым шымлыше-влак В.М. Васильев, Г.Г. Кармазин. Лўмл° мари́й шанчызе-влак. Кызыт мари́й йылмым шымлыше шанчые%-влак.

II. Йылме вия%маште шанчые% да СМИ-н рольыштым ужын моштымаш. Мари́й йылмым шымлыше е%-влакын тў% пашалаштым палымаш.

VIII классыште тунеммым ушештарымаш

I. Кок составан тыглай ойлончо. Ик составан тыглай ойлончын тўрл° лиймыже. Ойыралтыш членан да икгай членан ойлончылаште

чарналтыш пале-влакым шындымаш.

II. Кок составан да ик составан ойлончо-влакым лончылен моштымаш. Тыгай ойлончо-влакым возен да лудын моштымаш.

Кыдежан ойлончо

I. Кыдежан ойлончо нерген умылымаш. Кыдежан ойлончын ужашыже-влакын шонымаш дене кылдалтмышт. Ушем мутан, ушем мутдымо да шуко й^{он} дене кылдалтше кыдежан ойлончо-влак.

II. Тўрл^о й^{он} дене кылдалтше кыдежан ойлончо-влакым ойырымаш, келшыше ойсем дене лудмаш.

Мужырлалтше кыдежан ойлончо

I. Мужырлалтше кыдежан ойлончо нерген умылымаш. Ушышо, ваштарешлыше да ойырышо ушем мутан мужырлалтше ойлончо. Мужырлалтше кыдежан ойлончын ужашлаж коклаште чарналтыш палым шындымаш да келшыше ойсем дене лудмаш.

Мужырлалтше кыдежан ойлончым синтаксически лончылымаш.

II. Ушышо, ваштарешлыше да ойырышо ушем мутан мужырлалтше кыдежан ойлончо-влакым ойырен моштымаш.

Мужырлалтше кыдежан ойлончым икгай сказуемыян тыглай ойлончо деч ойырен моштымаш.

Мужырлалтше кыдежан ойлончым текстыште кучылт моштымаш.

Мужырлалтше кыдежан ойлончым да ойыралтше ешарыме членан тыглай ойлончым синтаксический синоним семын кучылт моштымаш.

Ушалтше кыдежан ойлончо

I. Ушалтше кыдежан ойлончо нерген умылымаш. Ушалтше кыдежан ойлончышто тў% да кўдын ужаш-влак. Тў% да кўдын ужаш-влак коклаште кыл. Тў% ужашыште указательный мут.

Тўн ден кўдын ужаш-влак коклаште чарналтыш палым шындымаш да келшыше ойсем дене лудмаш.

Кўдын ужаш-влакын тўрл^о лиймышт: рашемдыше, умылта-рыше, умландарыше (обстоятельственный – верым, жапым, дейст-вийын кузе лиймыжым, причиным, цельым, условийым, следст-вийым ончыктышо да уступительный).

Ушалтше кыдежан ойлончо-влакым синтаксически лончылымаш.

Икмыняр кўдынъ ужашан ушалтше кыдежан ойлончо да тудын ойыртемже-влак. Тыгай ойлончышто чарналтыш палым шындымаш да келшыше ойсем дене лудмаш.

Икмыняр кўдынъ ужашан ушалтше кыдежан ойлончым синтаксически лончылымаш.

II. Ушалтше кыдежан ойлончышто тўн ден кўдынъ ужаш-влакым ойырен моштымаш. Нунын коклаште улшо кылым палымаш. Тў%о ужашыште указательный мутым муын моштымаш.

Кўдынъ ужаш-влакым ойырен моштымаш.

Мужырлалтше кыдежан ойлончым, ушалтше кыдежан ойлончым да ойыралтше ешарыме членан тыглай ойлончым синтаксический синоним семын кучылт моштымаш.

Икмыняр кўдынъ ужашан ушалтше кыдежан ойлончым чо%оен да кучылт моштымаш. Тыгай ойлончышто чарналтыш палым шынден да келшыше ойсем дене лудын моштымаш.

Ушем мутдымо кыдежан ойлончо

I. Ушем мутдымо кыдежан ойлончо нерген умылымаш. Ушем мутдымо кыдежан ойлончын ужашлаж кокласе кыл. Нунын коклаште чарналтыш палым шындымаш да келшыше ойсем дене лудмаш.

Ушем мутдымо кыдежан ойлончым синтаксически лончылымаш.

II. Ушем мутдымо кыдежан ойлончо да тудын ойыртемже-влакым пален моштымаш.

Союздымо кыдежан ойлончын ужашлаж коклаште кылым ойырен моштымаш. Нунын коклаште чарналтыш палым шынден да келшыше ойсем дене лудын моштымаш.

Мужырлалтше кыдежан ойлончым, ушалтше кыдежан ойлончым, союздымо кыдежан ойлончым да ойыралтше ешарыме членан тыглай ойлончым синтаксический синоним семын кучылт моштымаш.

Тўрл° й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончо

I. Тўрл° й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончо нерген умылымаш. Тўрл° й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончын ужашлаже-влак коклаште улшо кыл. Нунын коклаште чарналтыш палым шындымаш да келшыше ойсем дене лудмаш. Тўрл° й°н дене кылдалтше

кыдежан ойлончын ойыртомже-влакым палымаш.

Тўрлє й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончым синтаксически лончылымаш.

II. Тўрлє й°н дене кылдалтше кыдежан ойлончым ойлымаште да возымаште кучылт моштымаш.

Вияш оян ойлончо

I. Вияш оян ойлончо нерген ончыч тунеммым ушештарымаш. Тыгай ойлончышто вияш ойын да авторын мутшын верышт. Вияш оян ойлончышто чарналтыш пале-влак.

II. Вияш оян ойлончын ойыртомже-влакым палымаш, текстыште муын моштымаш. Вияш оян ойлончан текстым сылнын лудын моштымаш.

Савырыме оян ойлончо

I. Савырыме оян ойлончо нерген умылымаш. Савырыме оян ойлончышто чарналтыш палым шындымаш.

Вияш оян ойлончым савырыме оян ойлончо дене алмаштымаш.

II. Вияш да савырыме оян ойлончо-влакым ойырен моштымаш.

Цитате

I. Цитате нерген умылымаш. Шонымым ўшандарен каласаш цитатым кучылтмаш. Цитатым кучылтмаште чарналтыш палым шындымаш.

II. Цитатын ойыртомже-влакым пален моштымаш.

Идалык мучко тунеммым ушештарымаш

Тунемше ий мучаште мом ыштен моштышаш:

- ушышо, ваштарешлыше да ойырышо ушем мутан мужырлалтше кыдежан ойлончо-влакым ойырен моштышаш;

- мужырлалтше кыдежан, ушалтше кыдежан, икмыняр кўдынъ ужашан ушалтше кыдежан, ушем мутдымо кыдежан ойлончо-влак коклаште кылым палышаш, чарналтыш палым шынден моштышаш, келшыше ойсем дене лудын моштышаш;

- мужырлалтше кыдежан, ушалтше кыдежан, икмыняр кўдынъ ужашан ушалтше кыдежан, ушем мутдымо кыдежан ойлончо-влакым синтаксически лончылышаш;

- мужырлалтше кыдежан, ушалтше кыдежан, икмыняр

кўдыннан ушалтше кыдежан, союздымо кыдежан ойлончо-влакым текст-ыште кучылтшаш;

- мужырлалтше кыдежан ойлончым, ушалтше кыдежан ойлончым, союздымо да ойыралтше ешарыме членан тыглай ойлончым синтаксический синоним семын кучылтшаш;
- вияш оян, савырыме оян ойлончо-влакын ойыртемаштышамычым палышаш, чарналтыш палым шындышаш; текст-ыште тыгай ойлончо-влакым муын моштышаш, сылнын лудшаш;
- шонымашым ўшандарен каласаш цитатым кучылтшаш да чарналтыш палым шындышаш;
- литературный произведенийлан рецензийым серышаш;
- автобиографийым, заявленийым, рефератым, конспектым серышаш;
- цитатым кучылтын, ойлымашлан анализым ыштышаш.

ТУНЕМШЕ-ВЛАКЫН МАРИЙ ЙЫЛМЕ ДЕНЕ ШИНЧЫМАШЫШТЫМ АКЛЫМЕ НОРМО

Самырык тукум коклаште нравственный да эстетический воспитанийым кече еда вия%ден шогаш, рвезе ден ўдыр-влакын уш-акылыштым, кумыл койышыштым эре пойдараш да шуараш илыш йодеш. Нунын кокла гыч кажныже шке мутшылан оза лийшаш, кўлешлыкым умылен, шижын шогышаш, кеч-куштат чулымлык ден шкем кучен моштымашым ончыктышаш. Самырык тукум кызитсе илышыш пе%гыде уш-акылан, увер йогынышто кўлеш шинчымашым налын кертше лекшаш, шке шонымашыжым весылан умылта-рен кертшаш, е%ын ойжымат колышт моштышаш.

Тунемше-влакын шинчымашышт ден моштымашыштым чын да жапыштыже аклымын воспитательный значенийе пеш кугу. Тыге ыштыме годым школьник-влакын тыршыме кумылышт вия%еш, нуно шке кўлешлыкыштым утларак шижын шогаш тў%алыт, мер, тунемме да паша дисциплиным пе%гыдын эскерат, шке ончылан-нышт эре утларак кугу кўкшытым шындат, шке пашаштым, койышыш-тым, илышыштым кўлеш семын аклаш, чыла ошкылыштым чын ышташ тунемит. А тунемше-влакын шинчымашыштым йо%ылыш аклыме годым – утыждене кугемдыме але амал деч посна волтымо годым – нуно отметке дене огыт келше да кумылыштат йўкша. Отметкым нелтен шындымылан кера ўдыр ден рвезе-влак кугешнылаш тў%алыт, нуно шке вийыштым тўргоч алат.

Тунемме деке йоча кумылым пытараш огыл манын, икшыве-влакын шинчымашыштым чын аклыман: шинчымашын келгытше ден пе%гыдылыкшым шотыш налман, урокышто тунемме да прак-

тический задачым шуктымышт годым теоретический материалым куштылгын да пўтынек умылен кучылт моштымыштым тергыман.

Шинчымашым аклыме нормо марий йылме дене тунемше-влакын мом палымыштым, мом ыштен моштымыштым икгай требований дене тергаш йеным ыштышаш. Нормо теве мом ышташ кўшта: 1) марий йылмын устный да письменный формылажым тўрле могырымат кузе палымым икгай негызеш аклаш (орфографический да пунктуационный грамотность, кўрылтде каласкалымын йылме ойыртомже, каласкалыме содержанияй); 2) шинчымаш ден моштымашым икгай норматив почеш аклаш; 3) каласкален моштымым аклаш.

1. Тунемше-влакын ойлымо вашмутыштым аклымаш

Тунемше-влакын марий йылме дене шинчымашыштым тергыме тў% йенлан урокышто йодыштомаш шотлалтеш. Темлыме теме нерген тунемше кўрылтде каласкалышаш, ик ужашым весе дене чын ушышаш, определенийым, правилым кўлеш годым кучылт моштымыжым ончыктышаш.

Тудын вашмутышым аклыме годым теве мом шотыш налаш кўлеш: 1) вашмут чын да тичмаш мо; 2) тунемме материалым йоча кузе умылен; 3) вашмутым пуымо йылмыже могай.

«5» отметке шыналтеш: 1) ученик тунемме материалым тичмашын каласкала, йылмын ойыртомлаж нерген умылымашлан чын определенийым пуа; 2) материалым умылымыжым ончыкта, шке ойжым пример дене умылтарен кертеш, шинчымашыжым кучылт мошта, кўлеш примерым учебник гыч веле ок нал, шкегыч пален налмыжымат каласа; 3) материалым чын радам дене каласкала, литератур йылмын нормыж дене келшышын ойла.

«4» отметке шыналтеш: тунемше «5» отметкылык вашмутым пуа, но 1-2 йо%ылышым ышта да шкежак терлата, материалым каласкалыме радам да йылме шотышто 1-2 экшыкым ышта.

«3» отметке шыналтеш: тунемше тиде темын тў% содержанияйжым пала да умыла, но 1) материалым тичмашын ок каласкале, определенийым але правилым ойлымыж годым экшыкым ышта; 2) шке шонымыжым келгын да ўшандарен почын ок мошто, примерым шкегыч каласен ок керт; 3) материалым радам дене ок ойло, йылме шотыштат йо%ылышым ыштылеш.

«2» отметке шыналтеш: ученик тунемме материалын шуырак ужашыжым ок пале, определений ден правилым йо%ылыш каласкала, материалым радам деч посна да ўшаныде ойла. «2» отметке тылеч варасе материалым сайын тунем налашыже учениклан кугу чаракым ыштыше ситыдымаш улмым ончыкта.

«1» отметке шыналтеш: тунемше материалым йершеш ок пале да ок умыло.

«5», «4», «3» отметке-влак тунемшылан ик вашмутшылан веле огыл, а урок мучко ыштыме пашажлан шындальт кертыт: икмыняр вашмутым иктешыше ик отметке лиеш. Тыгодым тунемшын вашмутшо да шинчымашым кучылт моштымышо шотыш налалтеш.

2. Диктантым аклымаш

Диктант – орфографический да пунктуационный грамотностым тергыме ик тў% йен.

Диктантлан кўрылтде каласкалыман текстым налаш пайдале.

Тудо литератур йылмын нормыж дене келшен толшаш да содержанийжым тиде классыште тунемше-влак умылышаш улыт.

Диктантын кугытшо: V класслан – 90-100 мут, VI класслан – 100-110, VII класслан – 110-120, VIII класслан – 120-130, IX класслан – 130-140 мут. Тыште знаменательный мутшат, служебныйжат шотыш налалтыт.

Контрольный мутер диктант неле мут-влакым возен моштымым тергаш эртаралтеш. Тынар мут лийын кертеш: V класслан – 10-15 мут, VI класслан – 15-20, VII класслан – 20-25, VIII класслан – 25-30, IX класслан – 30-40 мут.

Тунемше-влакын посна теме дене шинчымашыштым тергышаш верч эртарыме диктант тиде темын тў% орфограммыже ден пунктограммыжым авалтышаш да ончыч налме шинчымашыштын молчол пентыде улмыжым палаш полшышаш. Чырык да идалык мучаште эртарыме иктешыме (итоговый) диктант-влак тунемше-влакын шинчымашыштым эртыме чыла теме дене терген налыт.

Контрольный диктантлан ойырен налме текстыште тиде теме дене тунемме орфограмме ден пунктограмме 2-3 деч шагаль лийшаш огытыл. Ончыч тунемме орфограмме ден пунктограмме кокла гыч эн кўлешанже веле налалтеш да 1-3 лийшаш. Тергышаш орфограмме ден пунктограмме эн шукожо тынар лийшаш: V классыште – 12 орфограмме да 2-3 пунктограмме, VI классыште – 16 орфограмме да 3-4 пунктограмме, VII классыште – 20 орфограмме да 4-6 пунктограмме, VIII классыште – 24 орфограмме да 10 пунктограмме, IX классыште – 24 орфограмме да 15 пунктограмме (нуно чыланат тўрле лийшаш улыт).

Контрольный диктантлык текстыш угыч тунемме орфограмме-влак сайын пален налме почеш веле пурталтыт (ончыч, шагаль гын, кок-кум урокышто п%гыдедалтшаш улыт).

Поснак неле шомак-влакым (возаш ончыч тунемме гын) диктантыш тынаре пурташ лиеш: V классыште – 5 мут деч шуко огыл, VI – VII класслаште – 7 мут деч шуко огыл, VIII – XI класслаште – 10 мут деч шуко огыл.

Ончычсо класслан темлыме текстын кугытшо вес классыште икымше чырык пытымешке (а V классыште – икымше пелий пы-

тымешке) тугаяк лиеш.

Диктантым тергыме годым тыгай орфографический да пунктуационный йо%ылыш терлалтеш, но шотыш ок налалт:

- 1) мутым ик корно гыч весыш йо%ылыш вончыктарыме;
- 2) школ программыш пуртыдымо правиллан;
- 3) тымарте тунемдыме правиллан;
- 4) тымарте возаш тунемдыме неле шомаклаште;
- 5) авторын пунктуацийжым шотыш налме огыл.

Мутышто буквам йо%ылыш возымо гын, тергыме годым терлаташ кўлеш, но шотыш налман огыл, мутлан, *вурем (вучем олмеш), очнаш (ончааш олмеш), кале (тале олмеш)*.

Диктантым аклыме годым йо%ылышын могай улмыжымат шотыш налде ок лий. Кугу йо%ылыш огыл гын, тудо тунемшын возен моштымыжым пален налаш ок мешае. Садлан тыгай кок йо%ылышым иктылан шотлаш кўлеш. Кугу йо%ылыш огытыл:

- 1) правилысе исключенийым шотыш налме огыл;
- 2) составной собственный лўм мутышто кугу буквам возен моштымо огыл;
- 3) **ден** ушем мут олмеш **дене** почеш мутым возымо але ме%гешла;
- 4) руш йылме гыч пурышо да шуэн кучылталтше собственный лўм мутышто йо%ылыш уло;
- 5) ик чарналтыш пале олмеш весым шындыме;
- 6) кок чарналтыш палым пырля возаш кўлме годым иктыжым кодымо але верышт дене лугымо.

Ик йо%ылышын пачаш-пачаш вашлиялтмыжым да шуко йо%ылышын икгай улмыжымат шотыш налаш кўлеш. Ик мутыш-так але икгай вожан мутлаште йо%ылыш пачаш-пачаш вашлиялтеш гын, ик йо%ылышлан веле шотлалтеш.

Йо%ылыш ик правил дене кылдалтеш гын, чыланат икгайлан шотлалтыт. Мутым чын возымым тергаш вес шомак уло гын, йо%ылышым икгайлан шотлаш ок лий (*вўд – вўдым, куржааш – куржсталаш, клуб – клубыш, плуг – плугым*).

Палемдымаш. Чын возаш кўлмым тергаш лийдыме южо шомакыште икмыняр йо%ылыш лиеш гынат, чыланат ик йо%ылышлан шотлалтыт.

Контрольный диктантыште 5 деч шуко терлатымаш уло гын (йо%ылыш возымым чын терлатыме гын), отметке ик баллан иземдалтеш. Кумыт деч шуко терлатымаш уло гын, «5» отметке ок шыналт.

Диктант ик отметке дене аклалтеш.

«5» **отметке** йо%ылыш деч посна возымо пашалан, тыгак 1 орфографический да 1 пунктуационный йо%ылыш улмо годым шындалтеш (нине йо%ылыш-влак куштылго правиллан лийшаш огы-

тыл).

«4» отметке диктантыште 2 орфографический да 2 пунктуационный йо%ылыш, але 1 орфографический да 3 пунктуационный, але орфографический йо%ылыш уке, 4 пунктуационный йо%ылыш улмо годым шындальтеш. **«4» отметке** 3 орфографический йо%ылыш коклаште икгай улмо годым шындальт кертеш.

«3» отметке диктантыште 4 орфографический да 4 пунктуационный йо%ылыш, але 3 орфографический да 5 пунктуационный йо%ылыш, але орфографический йо%ылыш уке, но 7 пунктуационный йо%ылыш улмо годым шындальтеш. V классыште 5 орфографический да 4 пунктуационный йо%ылыш улмо годым **«3»** отметкым шындаш лиеш. 6 орфографический да 6 пунктуационный йо%ылыш коклаште икгай уло гын, але южыжо неле правиллан гын, **«3»** отметкым шындаш лиеш.

«2» отметке диктантыште 7 орфографический да 7 пунктуационный йо%ылыш, але 6 орфографический да 8 пунктуационный йо%ылыш, але 5 орфографический да 9 пунктуационный йо%ылыш, але 8 орфографический да 6 пунктуационный йо%ылыш улмо годым шындальтеш.

Тылеч шуко йо%ылыш уло гын, диктант **«1» отметке** дене аклалтеш.

Диктантым аклыме годым йо%ылыш тўрлє семын шотыш налалтеш, но тиде отметке деч кугуракым кунам шындаш ок лий, палаш кўлеш. Амал тыгай: **«4»** отметкылан – 2 орфографический йо%ылыш, **«3»** отметкылан – 4 орфографический йо%ылыш (V класслан – 5 орфографический йо%ылыш), **«2»** отметкылан 7 орфографический йо%ылыш деч шуко лийшаш огыл.

Комплексный контрольный пашаште диктант да ешартыш (фонетический, лексический, орфографический, грамматический) паша лиеш, тидлан кок отметке шындальтеш – кажне пашалан посна.

Ешартыш пашалан отметке тыге шындальтеш:

«5» отметке – тунемше чыла чын ыштен.

«4» отметке – тунемше пўтынъ паша гыч с ужашыж деч шагал огыл чын ыштен.

«3» отметке – пўтынъ паша гыч пельж деч шагал огыл чын ыштыме.

«2» отметке – пельж деч шагал ыштыме.

«1» отметке – тунемше йершеш нимом ыштен кертын огыл.

Палемдымаш. Ешартыш пашаште ыштыме орфографический да пунктуационный йо%ылыш диктантлан отметкым шындыме годым шотыш налалтеш.

3. Контрольный мутер диктантым аклымаш

«5» отметке йо%обылыш деч посна возымо диктантлан шыңдал-теш.

«4» отметке – 1-2 йо%обылышан диктантлан.

«3» отметке – 3-4 йо%обылышан диктантлан.

«2» отметке – 5-7 йо%обылышан диктантлан. Тылеч шукурак йо%обылыш уло гын, диктант **«1» отметке** дене аклалтеш.

4. Сочинений ден изложенийым аклымаш

Сочинений ден изложений тунемше-влакын шонымым чын да радам дене каласкален моштымаштым, йылме дене пайдаланыме усталыкыштым тергыме тў%о йенлан шотлалтат.

V – IX класслаште сочинений ден изложений программн «Йылме лывыртыме паша» ужашыж дене келшышын эртаралтат.

Тичмаш изложенийлык текстын кугытшо тыгайрак лийшаш: V классыште – 100-150 мут, VI классыште – 150-200 мут; VII классыште – 200-250 мут; VIII классыште – 250-350 мут; IX классыште – 350-450 мут.

VIII да IX класслаште иктешыше тичмаш контрольный изложенийын текстше 50 мутлан кугурак лийын кертеш: тыште изложенийым урокышто ямдылалтде возаш тў%оалыт.

Классыште возымо сочиненийын кугытшо тыгайрак лийшаш: V классыште – 1-1,5 странице, VI классыште – 1,5-2; VII классыште – 2-2,5; VIII классыште – 2,5-3; IX классыште – 3-4 странице (тетрадын).

Туныктышо палышаш: сочиненийын кугытшо моло тўрлат лийын кертеш. Тидлан тўрле амал уло: сочиненийын стиль да жанр ойыртемже, темыже да шонымашыже, тунемше-влакын писын але эркын возымышт, нунын класс гыч классыш кушкын, вия%о толмышт.

Сочинений да изложений полшымо дене теве мо тергалтеш: 1) темым почын моштымаш; 2) каласкалыме стиль, тема да задаче дене келшышын, йылмын йенже дене пайдаланен моштымаш; 3) чын возымо нормо ден правилым шотыш налмаш.

Кеч-могай сочинений ден изложений кок отметке дене аклалтеш: иктыже содержанияй ден йылме ойыртемлан, весыже – грамотностьлан, лачшым манаж, орфографический, пунктуационный да йылме нормым эскерымылан. Кок отметкыжат марий йылме дене шыңдалтеш (тунемше-влакын шинчымашыштым литератур дене тергыме годым vele содержанияй ден йылмылан шындыме ик отметкыже литератур дене налмылан шотлалтеш).

Сочинений ден изложенийын содержанияйыштым аклыме го-дым теве мо шотыш налалтеш:

– тунемшын пашаже темылан да тў%о шонымашлан кузе кел-

шен толеш;

- темым тичмашын почын пуэн мо;
- фактический материал чын кучылталтын мо;
- чын радам дене возымо мо.

Сочинений ден изложенийын йылме ойыртемаштым аклыме годым теве мом ончыман:

- түрле мут да грамматический строй дене пайдаланымым;
- икгай стиль дене да сералын возымым;
- йылме шотышто экшыкым.

Грамотность тунемшын орфографический, пунктуационный да грамматический йо%ылышым мыняре ыштымыжым ончен аклал-теш.

Отметке	Отметкым шындыме тү%о амал	
	Содержаний да йылме	Грамотность
1	2	3
«5»	1. Пашан содержанийже теме дене тўрысnek келшен толеш. 2. Факт шотышто йо%ылыш уке. 3. Содержанийым радам дене каласкален пуымо. 4. Паша мут поянлыкше дене, түрле предложенийым чо%оен моштымо дене, мутым чын кучылтмо дене ойыртмалтеш. 5. Ик стиль дене, сералын возымо. Содержаний могырым 1 экшык да йылме могырым 1-2 ситыдымаш лийын кертеш.	1 орфографический, але 1 пунктуационный, але 1 грамматический йо%ылыш лийын кертеш.
«4»	1. Пашан содержанийже теме дене тү%о шотышто келшен толеш (южо вере изиш ердыжке ко-ра%о-ме). 2. Содержаний тү%о шотышто чын, но южо фактым йо%ылыш кучылтмо. 3. Шонымым каласкалыме радамым изиш луген пуымо. 4. Мут поянлык ден грамматический строй түрле сынан. 5. Икгай стиль дене, сералын возымо. Пўтынъ пашаште содержаний могырым экшык кокыт деч шуко лийшаш огыл, йылме шотышто 3-4 ситыдымаш лийын кертеш.	2 орфографический да 2 пунктуационный йо%ылыш але 1 орфографический да 3 пунктуационный йо%ылыш, але орфографический йо%ылыш уке годым 4 пунктуационный йо%ылыш, тыгак 2 грамматический йо%ылыш лийын кертеш.
«3»		4 орфографический да

«2»	1. Пашаште теме деч палынак ко-ра%оҥе. 2. Тў%о шотышто чын, но йо%оылыш кучылтмо фактат коклан вашлиялтеш. 3. Шонымым каласкалыме радам южгунам лугалтеш. 4. Шукыж годым икгай мут ден предложений-влак улыт, южо шомакым йо%оылыш кучылтмо. 5. Стилём суген возымо, йылме сераллык ок сите. Пўтын пашаште содержанияй могырым 4 экшык деч шуко лийшаш огыл да йылме шотышто 5 ситыдымаш марте лийын кертеш.	4 пунктуационный йо%оылыш але 3 орфографический да 5 пунктуационный йо%оылыш, але орфографический йо%оылыш уке годым 7 пунктуационный йо%оылыш (V классыште – 5 орфографический да 4 пунктуационный йо%оылыш), тыгак 4 грамматический йо%оылыш лийын кертеш.
«1»	1. Паша темылан келшен ок тол. 2. Шуко фактым йо%оылыш кучылтмо. 3. Пашан чыла ужашыштыже шонымым каласкалыме радамым лугымо, нунын коклаште кыл уке, планлан паша келшен ок тол. 4. Тўрле мут пеш шагал, икгай кўчык ойлончо-влак гына улыт, коклаштышт кыл уке гаяк, мутым чўчкыдынак йо%оылыш кучылтмо. 5. Стил икгайлык ок кой. Пўтын пашаште содержанияй могырым 6 экшык деч шуко ыштыме, йылме шотышто 7 утла ситыдымаш уло. Пўтын пашаште содержанияй могырым 6 утла экшык, йылме шотышто 7 утла ситыдымаш уло.	7 орфографический да 7 пунктуационный йо%оылыш, але 6 орфографический да 8 пунктуационный йо%оылыш, але 5 орфографический да 9 пунктуационный йо%оылыш, але 8 орфографический да 6 пунктуационный йо%оылыш, тыгак 7 грамматический йо%оылыш лийын кертеш. 7 орфографический, 7 пунктуационный да 7 грамматический йо%оылыш деч шуко уло.

Палемдымаш. 1. Сочиненийым аклыме годым тунемшын пашам шкевуя ыштымыжым, о%айын шонен моштымыжым, серал йылме дене возымыжым да сочиненийын ужашлажым моштен, чаткан чо%ымым шотыш налаш кўлеш. О%ай шонымаш уло да тудым сайын каласен пуымо гын, сочиненийлан икымше отметкым ик баллан кугемдаш лиеш.

2. Сочинений тиде нормышто ончыктымодеч иктат пеле-кок пачаш кугу гын, пашам аклыме годым «4» отметкым шындыме нормативым ик единицылан, а «3» отметкым шындыме нормати-

вым кокытлан кугемдаш лиеш. Мутлан, 3 орфографический, 2 пунктуационный да 2 грамматический йо%ылыш уло гынат, грамотностьым аклыме годым «4» отметке шыңдалтеш (2-3-2, 2-2-3 йо%ылыш улмо годымат тыгак «4» отметке лиеш); 6-4-4, 4-6-4, 4-4-6 йо%ылыш уло гын, «3» отметкым шыңдыман. «5» отметкым шыңдыме годым сочиненийым палемдыме деч кугум возымо шотыш ок налат.

3. Сочинений але изложений шуко шотышто сайын возалтын, но темым почын пуймо огыл гын, содержания ден йылмылан икымше отметкым сайым шындаш ок лий.

4. Сочинений ден изложенийым аклыме годымат икгай йо%ылыш-влак, тыгак неле правил дене кылдалтше экшык-влак шотыш налалтыт. «Диктантым аклымаш» ужашыште тунемшын шке йо%ылышыжым шкенжын терлатымыж нерген ойлалтын ыле. Сочинений ден изложенийым аклыме годымат тидым шотыш налалаш кўлеш.

5. Возаш туныктымо пашам аклымаш

Контрольный паша дене та%астарымаште возаш туныктымо паша (тўрле упражнений да контрольный огыл диктант) утларак кугу требований дене аклалтеш.

Возаш туныктымо пашам аклыме годым теве мо шотыш налалтеш: 1) тунемшын пашам шкевуя ыштен кертмыже; 2) туныктымо жап; 3) паша кугыт; 4) возымо арулык, чаткалык, каллиграфий чынлык.

Лийын кертшаш йо%ылышым пашам шкевуя ышташ ямдылалт-ме годымак кора%одыман, тунемше вара экшыкым ок ыште але, ышта гынат, шкак терлата гын веле, «5» да «4» отметке-влакым шындаш лиеш. Паша грамотностьшо денат, содержанияже денат икнарак сай гын, ик отметкым ойырен налалаш кўлме годым возымо, йымач удыралме да моло семын серастарыме чаткалык, тыгак палыме ўмбакак йо%ылыш возымо мут (описке) уло але уке, шотыш налалтеш. Диктантыште мут тиде класслан палемдыме деч шуырак гын, кок йо%ылышым терлатымекат, «4» отметкым шындаш лиеш.

Тунемшын моштымыжым тергаш классыште але ме%гышты ыштыме икымше ден кокымшо пашам туныктышо ончен лектеш, но, шона гын, аклыде коден кертеш.

Лийын кертшаш йо%ылышым ончылгоч лончылыде, шкевуя ыштыме паша тудлан келшен толшо могай-гынат контрольный пашалан палемдыме нормо почеш аклалтеш.

6. Иктешлыше отметке

Тунемме чырыклан да тунемме ийлан иктешлыше отметке шындалтеш. Тудо марий йылме дене тунемшын ямдылалтмыжым чыла могырымат: теоретический материалым палымыжым, налме шинчымашым кучылт моштымыжым, ойлымо йылмым вия%одымыжым, орфографический да пунктуационный грамотностышо саеммым – иктешлен ончыкта.

Иктешлыше отметке механически палемдалтшаш огыл. Тиде, ончычсо отметке-влакым шотыш налын, ала-могай кокла шотан отметке огыл. Тудын тў% ойыртемыже теве кушто: иктешлыше отметкым шындыме жаплан тунемше программын йодмыж дене келшышын чыла шотыштат кузе ямдылалт шуын, тидым эн ончыл верыште ончман. Туге гынат, ученик тунемме ий мучко уло кумылын тыршыже манын, иктешлыше отметкым шындыме годым чырык але идалык мучко налме отметкыже-влакымат шотыш налаш кўлеш.

Иктешлыше отметкым шындыме годым тунемшын орфографический, пунктуационный да йылме усталыкшым тў% верыш шындаш кўлеш. Садлан, чырык але идалык мучко ятыр контрольный диктантлан, сочинений ден изложенийлан, орфографический, пунктуационный да йылме грамотностым шотыш налын, «2» да «1» отметке-влакым шындыме гын, грамотностылан иктешлыше сай отметке лийын ок керт.

Кугурак класслаште сочиненийым аклыме годым тунемше-влакын литературым палымыштлан да грамотностыштлан шындыме кок отметкыжат классный журналыште литератур урок стра-ницылаш ончыкталтеш.

ЙЫЛМЕ ЛЫВЫРТЫМЕ ПАША

Кутырымо-возымо йылме.

Йылме – ваш-ваш кылым кучымо, икте-весым умылымо йен. Кутырымо да возымо йылме. Диалог да монолог. Каласкалымаш да колыштмаш; серымаш да лудмаш.

Йылме культур. Литератур йылмым кок семын тунем налмаш: чын кутырымо-возымо йылме да сералын кутырымо-возымо йылме.

Текст.

Текстым чо%ен мошташ туныктымаш йылме дене ыштыме пашаште эн кўлешан. Текст – йылме дене пайдаланаш туныктымо эн сай йен.

Текстын тў% палыже: теме да тў% шонымаш; текстсые предложенийлаште шонымашын вия%ын, шарлен толмыжо. Текстын абзацлан шеледалтмыже. Текстын а%ысыр да кумда планже. Текстсые ойлончо-влакын кылдалтме йенышт. Текстын чо%алтмыже (тезис, доказательстве, иктешлымаш).

Стиль.

Возымо да ойлымо йылмын стильже-влак. Кутырымо, научный, официально-деловой, публицистике да сылнымутан стиль (нунын кушто да молан кучылталтмышт, йылме ойыртемашт). Ке але мо нерген, келан, кунам да молан ойлаш, возаш шонена, тидлан келшышын текстыште йылмын тўрле йенжым ойырен налын кучылтмаш.

Текстым чо%ымо йен.

Каласкалымаш, описаний, шонкалымаш.

Палыдыме учебно-научный, сылнымутан, публицистический текстым йўкын да шке семын лудын мошташ (умылен, писын, чын да сылнын).

Ойлымымат, возымымат умылаш. Тў% шонымашым да ешарен каласымым ойыркалаш.

Текстым лончылен мошташ: стильым да возымо йеным (каласкалымаш, описаний, шонкалымаш), темым, тў% шонымашым палаш; текстысе ойлончо-влакын кылдалтме йеныштым ончыкташ, стильлан да жанрлан келшен толшо йылме ойыртемным умылтараш.

Ойлен да возен, текстым шкевуя ышташ:

– ямде текст дене паша: лудмо але колыштмо почеш каласкалаш але возен пуаш; текстым тичмашын, ужашын да кўчыкын ойлен, серен мошташ;

– шкегыч шонен ыштыме паша: кўлеш материалым ончылгоч поген ямдылыме почеш текстым шкевуя чо%аш; тидлан ончычак темым рашемдыман, тў% шонымашым палемдыман, а%ысыр я кумда планым ямдылыман; вара, литератур йылмын нормыжым эскерен, шке шонымым радам дене каласкален пуаш, тыгодым йылмын поян йенжым моштен кучылташ.

Йылме култырым эскерен мошташ, кутырымо-возымо этикетын йодмыжым тўрыс шукташ.

Палемдымаш: марий йылмым 10 – 11 класслаште туныктымодым тиде стандарт дене шинчымаш ушештаралтын келгемдалтеш, тў% верым йылме лывыртыме паша налеш.

ТУНЕММЕ ПРОЦЕССЫМ ВИАҢДЫМАШ

Туныктымаш паша йочан усталыкшым вия%одашлан кугу тўткылыкым ойыра. Тудын чоншижмашыжым, палаш тыршымыжым, усталыкшым пойдарымаште кузе да мом кучылтын туныктымодым йодышат ердыжеш ок код.

Кызытсе саманыште кучылтмо туныктымод арвер наглядность

семын гына огыл кучылталтеш, мультимедийный средства-влак ты-
 гак йочан ойлен-шонен моштымо усталыкшым вия%одат. Нине
 средства-влак уш-акылым вкитарыше, йылмым лывыртымаш деч
 посна утларак палаш тыршыше, увер дене пайдаланыше, икте-весе
 коклаште кылым кучен кертше вий семын ончалтыт.

Шке семын пашам ышташ, тўрлє материалым кычал мошташ да
 кўлеш верыште кучылтмаш пашам аклен, иктешлен ышташ тарата
 да увер дене пайдаланен моштымым палдара.

Тачысе кечын информационный да коммуникационный техно-
 логий дене пайдаланымаш ончыл верыште лийшаш. Тидлан тунык-
 тымо программат мультимедийный лийшаш, электронный учебник
 дене пашам ыштымаш кўлешан. Тренингым эртараш, шинчыма-
 шым аклаш да тергаш программе-влакат у шўлышан лийшаш улыт,
 компьютер дене модыш программат шке вержым мушаш, элек-
 тронный учебник дене пайдаланаш тў%алме йодышат ончыл ве-
 рыш лекшаш. Тиде чылажат шинчымашым тергыме, аклыме да мо-
 ниторингым эртарыме годым моткоч кўлешан, но шинчымашым
 пойдарымаште ончыч кучылтмо технологият мондалтшаш огыл.

Вуйлымаш

Умылтарымаш

.....	3
.....	
Тунем пытарыше е% мом палышаш да ыштен мошты- шаш.....	4
Программым чо%ымо ойыртом- влак.....	6
Тунемме предметын школ планыште вер- же.....	6
Тў% школышто марий йылме дене пуалтше шинчымашын содержаний-	

же.....	7
.....	
Марий йылме дене пуышаш шинчымаш содержанийым те- ме дене шеледы- маш.....	12
.....	
Туныктымо годым кучылташ темлыме материально- технический й°н- влак.....	33
.....	
«Марий йылме» предметым тунемме содержа- ний.....	34
V	
класс.....	34
.....	
VI	
класс.....	38
.....	
VII	
класс.....	41
.....	
VIII	
класс.....	44
.....	
IX	
класс.....	48
.....	
Тунемше-влакын марий йылме дене шинчымашыштым ак- лыме норм- мо.....	52
.....	
1. Тунемше-влакын ойлымо вашмутыштым аклы- маш.....	52
2. Диктантым аклы- маш.....	53
3. Контрольный мутер диктантым аклымаш	56
4. Сочинений ден изложенийым аклы- маш.....	56
5. Возаш туныктымо пашам аклы- маш.....	59
6. Иктешлыше отмет- ке.....	60

Йылме	лывыртыме	па-	
ша.....			61
Тунемме		процессым	
вия%одымаш.....			62

Учебно-методический изданий

МАРИЙ ЙЫЛМЕ ДЕНЕ ТҮН ШКОЛЛАН
ПРИМЕРНЫЙ ПРОГРАММЕ

V – IX класс

Винобий Васильевич Учасев, Валерьян Васильевич Кузнецов,
Нина Васильевна Кузнецова ямдыленыт

ПРИМЕРНАЯ ПРОГРАММА ПО МАРИЙСКОМУ ЯЗЫКУ
ДЛЯ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ

V – IX класс

Подготовили **Зиновий Васильевич Учаев**,
Валерьян Васильевич Кузнецов, Нина Васильевна Кузнецова

На марийском языке

Редактор Г.И. Армякова
Компьютерная верстка И.В. Бурмановой

Подписано к печати 13.08.2013. Бумага офсетная. Гарнитура Тип Таймс.
Усл.печ.л. 4,0. Учетно-изд.л. 3,65. Тираж 300.

Отпечатано в ГБОУ ДПО (ПК) С «Марийский институт образования»,
424918, г. Йошкар-Ола, с. Семеновка, ул. Интернатская, 7.